

“Met de figuur Van der Lubbe heeft men het begrip van de rebel verdoemd, dat wil zeggen van de mens die op eigen houtje besluit zelf een daad te stellen die hem het beste lijkt, om in plaats daarvan alleen nog maar de politieke soldaat te laten gelden. Zo beschouwd heeft iedere partij de soldaten voor de tegenpartij klaargemaakt.”

Georg K. Glaser

Uitgeverij de Dolle Hond

Marinus van der Lubbe en de Rijksdagbrand

Door socialisten en communisten verraden.
Door de fascistten vermoord.

Nico Jassies

Eerder verschenen als artikel in *Jaarboek der sociale en economische geschiedenis van Leiden en omstreken 1999* (Dirk van Eck-stichting, Leiden 2000).

Anti© 2002 Uitgeverij de Dolle Hond.

p/a koffieshop Bollox
1ste Schinkelstraat 14-16
1075 TX Amsterdam
dollehon@dds.nl
www.dollehon.dds.nl

Marinus van der Lubbe en de Rijksdagbrand*

NICO JASSIES

Inleiding

In de jaren dertig werd Marinus van der Lubbe wereldwijd bekend door de brandstichting in de Rijksdag, het Duitse parlement, in Berlijn. In een geruchtmakend proces werd hij hiervoor ter dood veroordeeld en in januari 1934 onthoofd, 24 jaar oud. Veel Leidenaars kenden Marinus al van vóór de Rijksdagbrand als een bekend straatagitator. Hij vestigde de aandacht op zich door zijn optreden als werklozenactivist, waarbij hij demonstraties aanvoerde of uit protest de ruiten ingooide bij de Sociale Dienst. Ook speelde hij een belangrijke rol in de communistische jeugdbeweging van Leiden.

Marinus van der Lubbe is een legende. Hoe kan het ook anders: hij is jong gestorven, er is een bibliotheek over hem volgeschreven van boeken die elkaar veelvuldig tegenspreken, en zijn geschreven werken zijn gering. Zijn vrienden zijn gestorven en de woorden hebben hun oude betekenis niet meer: socialisten hanteren een kapitalistische, en kapitalisten een socialistische terminologie, en iedereen gelooft alles en niets. Het kost even weinig moeite om Van der Lubbe een 'anarchist' te noemen en hem in de bloemetjes te zetten, als hem met de naam 'halve zool' of 'warhoofd' de woestijn in te sturen. Weer anderen noemen hem een soort trotskist, fanatiek en bereid tot het uiterste te gaan, met voorbijgaan van zichzelf. Maar zoals Igor Cornelissen in zijn inleiding bij Jef Lasts *Doodstraf voor een provo* schrijft: "Rinus was een doodgewone, gezonde arbeidersjongen die het ongeluk had te leven in een abnormale tijd met honderdduizenden werklozen, met een wereldoorlog achter zich die miljoenen doden had gekost en een nieuwe oorlog voor zich. En hij stelde zich voortdurend de vraag hoe die naderende ramp voorkomen kon worden."¹

Brief van Marinus uit de gevangenis in
Berlijn, 8 juni 1933.

Des Briefschrijvers:
Marinus van der Lubbe
 Nr. 3599
 Berlin NW. 44 den 8 Juni 1933.
 Nr. Moabit 12a
 Betreft:
 Beste J. Amarand
 Ik wil u heten slecht even
 enkele woorden schrijven,
 ik heb al zoo veel ge-
 schreven, maar weet
 niet of bereikt kom.
 De laatste brief heb ik
 mogen ontvangen en
 hartelijk dank daarvoor.
 Ik heb al reeds geschreven
 in je brief met ondertekening
 van de kinderen, heeft reeds
 al gedaan op uw laatste
 brief van 10 jllar, over
 je laatste bezoek (maar niet
 de veel bezorgd, want alles
 is een stuk de lichte zij en is reuring
 merk voor uw als spion. En nu
 nu nog een slecht paar

Wie was Marinus van der Lubbe?

Marinus van der Lubbe werd op 13 januari 1909 in Leiden geboren. Zijn moeder Pietje van Handel was een Brabantse boerendochter, die inmiddels voor de tweede keer was getrouwd. Uit haar eerste huwelijk met Johannes Peute had zij vier kinderen overgehouden. Haar tweede huwelijk met de marskramer Frans van der Lubbe schenkt haar drie zonen: Marinus is haar laatste en zevende kind. Wanneer de zaken in Leiden niet al te voorspoedig verlopen en de ouders onder huurschulden gebukt gaan, besluiten zij naar Brabant te verhuizen, eerst naar Breda, daarna komt de familie via het dorpje Sprang in Den Bosch terecht. De vader is inmiddels het huis uit. Hij was als rondreizend koopman altijd al veel langs de weg, en in 1916 voltrekt zich de scheiding. Moeder Van der Lubbe moet op d'r eentje het brood verdienen voor haar kinderen en trekt met een mand vol manufacturen langs de boerderijen. De kinderen moeten zich overdag maar zien te redden. Maar wanneer het markt is, valt er voor een handige jongen vlak voor schooltijd nog wel wat te verdienen. "Vooruit dan maar", zegt een gulle veeboer tegen Rinus, "als je koeien van mij naar de boot helpt drijven, kun je een kwartje verdienen."² Marinus behoort tot de mensen die op straat zijn opgegroeid, en daar ontwikkel je een slimheid en geraffineerdheid die de in een beschermd milieu opgegroeide burger altijd zal missen.

Marinus is twaalf jaar als zijn moeder overlijdt. De kinderen gaan uit elkaar en Marinus wordt opgenomen in het gezin van zijn oudste halfzus, die in Oegstgeest woont en getrouwd is met de wasserijknecht Sjardijn. Pleegvader en zwager Sjardijn herinnert zich later de jonge Marinus als "een jongen met een open karakter, eerlijk als goud en vol geestigheid... Mijn kinderen wisten niet beter of het was hun broer en hij had altijd alles voor hen over."³ Na de lagere school begint Marinus te werken als loopjongen bij een kruidenier, maar dat bevalt hem niet. Hij wil een vak leren en wordt leerling-metselaar. 's Avonds volgt hij de ambachtsschool om zijn vakkennis aan te vullen.

In de bouw komt Rinus met nieuwe ideeën in aanraking: het communisme. Wee het sterke hoofd, waarin een grote gedachte gezaaid wordt! Marinus is zo sterk als een beer en lijkt van zijn vak te houden. Pleegvader Sjardijn zegt daarover later: "Als metselaar was Marinus een zeer gezochte

Marinus van der Lubbe.
Anoniem portret in *Preuves*
(Parijs 1954).

werkkracht en hij verdiende een behoorlijk weekloon. Zijn losheid van geld en zijn eergevoel kwamen hierdoor tot uiting dat, wanneer hij ergens werkte en men probeerde hem met hoger loon weg te lokken, hij daar nooit op inging.⁴ Maar binnen betrekkelijk korte tijd krijgt Marinus twee keer een ongeluk op zijn werk; kalk komt in zijn ogen en hij wordt vijf maanden in een ooglijderskliniek verpleegd. Zijn gezichtsvermogen blijkt zodanig aangeast dat hij het metselaarsvak niet langer kan uitoefenen. Marinus heeft dertig procent van zijn arbeidsgeschiktheid verloren en krijgt van de Rijksverzekeringsbank een invaliditeitsuitkering van ruim zeven gulden per week.⁵

De Zaaier

Eerder al was Marinus, op zestienjarige leeftijd, lid geworden van de communistische jeugdbond De Zaaier in Leiden. Dat brengt hem in conflict met

zijn zwager Sjardijn. Om de goede verstandhouding met de familie te behouden besluit Marinus op zichzelf te gaan wonen in Leiden. Het is de tijd dat de blinde muren van de fabrieken in Leiden de zon verhinderen de huizen binnen te stromen en waarin de conserven- en textielfabrieken hun afval spuien in de grachten.⁶ Het is ook de tijd van de straatdebatten en discussieavonden. Op de Uiterstegracht 56, waar Marinus tijdelijk zijn intrek neemt, komt hij in contact met Piet van Albada, Koos en Sjaak de Vink, Leo Hornstra, Wim Jong... Studenten, arbeiders, fabrieksmeiden, partijcommunisten, anarchisten, revolutionair-socialisten, antimilitaristen, radencommunisten, van alles komt er over de vloer. Tot laat in de avond wordt er gediscussieerd over politiek, de scheuring in de Communistische Partij van Nederland, over Sovjet-Rusland, dat "de eerste arbeiders- en boerenstaat" zou zijn.

Het echtpaar Van Zijp, dat de bovenverdieping verhuurt, vindt alles best, zolang zij 's nachts maar rustig kunnen slapen. Marinus zit ook geregeld in de openbare bibliotheek van Leiden. Hij leest daar *Het Kapitaal* van Marx evenals Henry Fords *Productie en Welvaart* en *Heden en Morgen*, maar ook de reisverhalen van Sven Hedin door Oost-Europa, Rusland en China. Als enthousiast lid van de communistische jeugdbond klimt Marinus snel omhoog; al in 1928 zit hij een plaatselijke vergadering voor. Omdat hij een flink deel van zijn invaliditeitsuitkering steekt in de activiteiten van de bond, neemt hij als los werkman allerlei baantjes aan: als zandschipper, groentehandelaar, als venter aan de spoorwegen, enzovoort. Wanneer hij geen werk heeft, wendt hij zich tot het Burgerlijk Armbestuur (zo heette de Sociale Dienst in die dagen) voor werklozenondersteuning.

Ruim vier jaar voert Marinus energiek actie in de communistische jeugdbeweging. Dag en nacht is hij in de weer, debatteert, kalkt leuzen, plakt manifesten, staat tot diep in de nacht krantjes te stencillen om deze de volgende dag bij de fabriekspoorten en de stempellokalen van de werklozen te verspreiden. Hij huurt een pandje om zelf in te slapen, waar ook de activiteiten van de jeugdbond plaatsvinden. Hij knokt met de politie, vangt de klappen op voor anderen. "Zich laten verwikkelen in kloppartijen met de politie, wat vooral colporteurs en deelnemers aan demonstraties nogal eens lukte, was onontbeerlijk voor het beleven van de klassenstrijd en een voorproefje van de gedroomde revolutie."⁷

De Uiterstegracht aan het begin van de twintigste eeuw, toen de gracht nog een functie had als transportweg voor schuiten die de vele fabrieken moesten bevoorraden.

Leiden leert Van der Lubbe kennen als revolutionair, als opruiër, als degene die bijvoorbeeld de fabrieksmeiden bij Tieleman & Dros tot staken aanzet tegen de loonsverlaging. Kinderen spelen op straat het Van der Lubbe-spelletje: een van hen staat op een ton te spreken en een paar anderen, die smerissen moeten voorstellen, proberen hem er af te trekken.

Werkloozenkrant

In 1929 voltrekt zich de *beurskrach* in Wall Street. Het werklozenpook van de armoede grijnst honderdduizenden arbeiders tegemoet. Het is een tijd van massaontslagen, loonsverlagingen en rationalisatie (tegenwoordig automatisering geheten). "Honderdtwintig miljoen gulden voor een nieuwe vloot en de arbeiders kogels en lood in plaats van brood!", staat te lezen in het blaadje *De Werkloosheid*, waarmee Marinus colporteert. Het is ook de tijd van bolsjewisering van de communistische partij, die gepaard gaat met groeiende arbeidsonrust.

Als enthousiast communist komt Marinus in januari 1931 met een bebloed hoofd op het Leidse politiebureau terecht. De smeris had het weer eens speciaal op hem gemunt en hem tijdens een werklozendemonstratie geïsoleerd en heftig met sabel en gummistok bewerkt. In het communistische dagblad *De Tribune* verschijnen grote artikelen die vrijheid voor kameraad Van der Lubbe bepleiten. In het City-Theater vindt in een eivolle zaal een protestvergadering plaats tegen het 'fascistische' optreden van de Leidse politie. Sprekers zijn onder meer de plaatselijke coryfeeën van de communistische partij, onder wie dr. J.A.N. Knuttel. Een protestmotie wordt naar de minister van Justitie gezonden.

Johan Knuttel, als partijvoorman zeer gezien in Leiden, schrijft in *De Tribune* van 26 januari 1931, onder de kop 'Fascisme in Leiden. Ongehoord optreden der politie-rabauwen':

De bedoeling is blijkbaar geweest Van der Lubbe tot gewelddaden te provoceren en hem dan een vonnis voor de nodige maanden te bezorgen. Daartoe is de opdracht van hogerhand natuurlijk verstrekt. Maar Van der Lubbe, die allerm minst een geweldenaar of dolleman, maar integendeel een zachte, ingetogen jongen is, heeft hun geen kans gegeven.

Toen dat niet lukte, hebben de rabauwen (die ook daartoe een vrijbrief moeten gehad hebben) er naar gestreefd hem door een mensonterende ranselpartij lichamelijk of moreel kapot te maken. Ook dat is niet gelukt, omdat Van der Lubbe een grote lichaamskracht en ontembare moed heeft. Maar wie waarborgt, dat ze hem een volgende maal niet doodslaan?

Marinus verschijnt voor de politierechter in Den Haag en houdt zijn slotpleidooi: "Onze strijd voor brood en arbeid gaat door! De 'orde' waar de officier van justitie over sprak, zal voor hem wel in orde zijn, maar die is voor ons, proletariërs, wanorde... Wij, mijne heren rechters, zullen strijden tegen uw orde! Net zolang tot uw toga's en witte beffen in het Rijksmuseum zullen zijn bijgezet!"⁸ Ruim een week gevangenisstraf is Marinus z'n deel. Op hetzelfde moment besluit het Burgerlijk Ambestuur in Leiden de werklozenondersteuning te beëindigen wegens het verzwijgen door Marinus van zijn invaliditeitsuitkering.⁹

Het gevolg van al het gedebatteer in de kringen waar Marinus verkeerde, was wel dat hier en daar *twijfel* werd gezaaid. Zo ook bij Marinus. Was Koos de Vink toen nog partijcommunist en een van zijn beste vrienden, de vroegere anarchist en later radencommunist Piet van Albada beweerde reeds dat de arbeiders in het nieuwe Sovjet-Rusland evengoed werden uitgebuit

Na zijn definitieve breuk met de
Communistische Partij gaf Marinus eind
1932 samen met enkele kameraden in
Leiden een *Werkloozenkrant* uit.
Daarin worden volslagen autonome
ideeën ontvouwd.

Samedi 24 Novembre 1932 Prix : 2 cents N° 3

WERKLOOZENKRANT

(*Journal des Chômeurs*)

Édité par le Comité des Chômeurs du Bâtiment
de Leyde

Rédaction : LANGE, Vrouwenkersteeg, 19

PARAIT TOUS LES QUINZE JOURS

Lutte de classe

**Lorsque nous examinons la conduite ac-
tuelle des capitalistes, nous voyons que,**

en er helemaal geen vrijheid heerste. Het was volgens hem gewoon een nieuwe dictatuur van een partij die slechts *in naam* communistisch was.

Tussen 1929 en 1931 beleeft Marinus een dramatische strijd tussen zijn bewustzijn en zijn gehechtheid aan wat hij beschouwde als het leger van de sociale revolutie. In de dagelijkse praktijk van actievoeren in de jeugdbond botst hij op tegen allerlei bureaucratische praktijken van hogerhand. De mooie woorden van de partij over "zelfstandige strijd van onderop en eigen leiding" blijken "een beetje stroop en geblaasbalg" te zijn, schrijven Marinus en zijn kameraden later in hun eigen *Werkloozenkrant*.¹⁰ Viermaal neemt hij ontslag bij de jeugdbond en driemaal treedt hij opnieuw als lid toe. Zijn verscheurdheid blijkt onder meer uit een briefje aan de bond, waarin hij schrijft: "Dat alles bewijst dat ik geen goede bolsjewiek ben. Ik voel dat ik op het ogenblik niet zeker genoeg van mijn zaak ben (hoewel ik nog altijd even radicaal tegenover het kapitalisme sta en alles wat daarmee samenhangt).

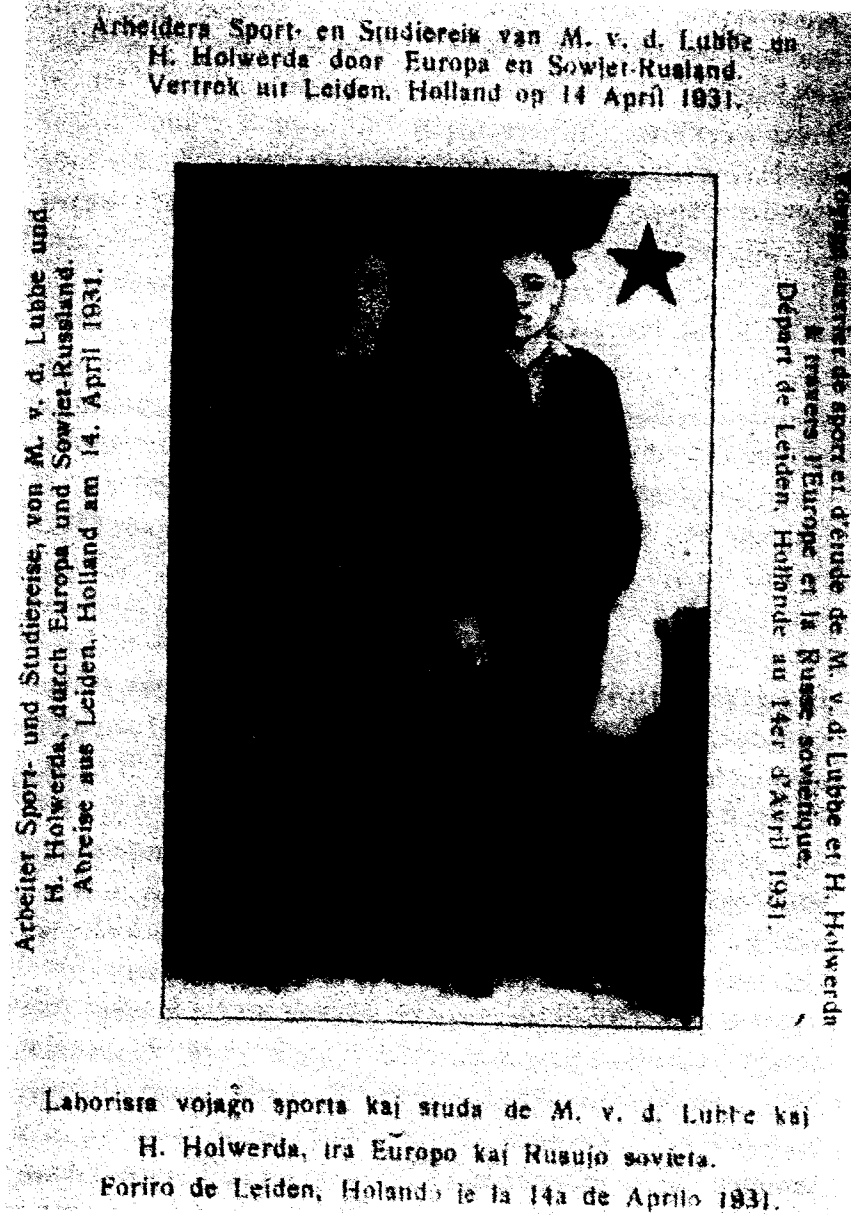
Misschien word ik het ook nooit. Op het ogenblik voel ik mij soms als een vreemdeling in het kamp."¹¹

Het beloofde land

Een belangrijk hoofdstuk in het leven en de vorming van Marinus bestaat uit zijn reizen. Al in 1928 trok hij rond in België en Noord-Frankrijk, en vertoefde ook een paar dagen in Aken.¹² In het vroege voorjaar van 1931 vatten Rinus en zijn vriend Henk Holverda het plan op om lopend en liftend naar Rusland te gaan. Om in hun kosten van levensonderhoud te voorzien laten zij prentbriefkaarten drukken, die zij onderweg kunnen verko- pen; daarop staat het tweetal afgebeeld onder een rode sovjetster met in vier talen een tekst die uitlegt dat zij een "Arbeiders-, Sport- en Studiereis door Europa en Sovjet-Rusland" ondernemen. De lokale partijleiding vloekt hen stijf voor deze op eigen initiatief begonnen onderneming, die volkomen buiten ieder partijboekje om gaat. Holverda trekt zich terug. Van der Lubbe zal later verklaren dat dit moment voor hem beslissend was om voorgoed uit de partij te stappen, omdat niet geduld werd dat hij op eigen initiatief naar Rusland ging.¹³ Hij levert zijn partijboekje in en trekt naar Berlijn, waar hem op het Russische consulaat wordt meegedeeld dat hij voor Rusland een visum nodig heeft dat ie nooit kan betalen. Na enige dagen in Berlijn te hebben rondgeneusd, keert Marinus naar Leiden terug. In partijkringen wordt gegniffeld om 'die dwaze Van der Lubbe'. Hoewel hij zich die zomer nog 'als partijloos arbeider' inzet voor de verkiezingscampagne om de com- munist Knuttel opnieuw in de Leidse gemeenteraad te krijgen (wat ook zal lukken), voelt Marinus zich inmiddels meer thuis in het losse verband van de radencommunistische Groep van Internationale Communisten (GIC), waartoe in Leiden een paar vrienden van hem behoren. Vol enthousiasme zal hij voortaan zijn energie in de *spontane* acties van de arbeiders en werklozen steken.

Als afsplitsing van het autoritaire socialisme of partijcommunisme beroep- en de radencommunisten zich op de praktijk van de arbeiders- en soldaten- raden, die op het einde van de Eerste Wereldoorlog in Rusland en andere delen van Europa, zoals in Duitsland, Hongarije, Italië, ontstonden. Raden- communisten staan directe democratie voor, waarbij ieder lid van de gemeen-

Henk Holwerda en Van der Lubbe op
een prentbriefkaart, begin april 1931
gedrukt om tijdens de lange reis
onderweg te verkopen voor hun
levensonderhoud.

schap voortdurend actief deelneemt aan de besluitvorming. Het gaat erom buiten de gevestigde instellingen van politieke partijen en vakbonden om te handelen, omdat permanente vertegenwoordiging altijd corrupteert. De sterrenkundige Anton Pannekoek en de dichter Herman Gorter behoren tot de theoretische grondleggers van het radencommunisme. In de door Van der Lubbe en zijn kameraden uitgegeven *Werkloozenkrant* van 22 oktober 1932 heet het: "Het gemeenschappelijke beheer door de arbeiders vereist een gemeenschappelijk onderzoek. Met het oog daarop moeten de arbeiders in de bedrijven... zich met elkaar verenigen, besluiten nemen en een aantal onder hen uitkiezen om die besluiten uit te voeren onder controle van de rest. Dat nu heet een arbeidersraad."¹⁴

Maar Marinus' nieuwsgierigheid naar Sovjet-Rusland laat hem niet met rust. Na zijn eerste poging in april 1931 zal Marinus nog tweemaal een trektocht richting Rusland ondernemen, maar nu in de voetsporen van Sven Hedin door de Balkan richting Constantinopel en China. In het Balkan-gebied kan hij dan altijd naar boven afbuigen richting Rusland en zich daar "binnen zien te smokkelen".¹⁵ Over zijn trektocht in het najaar van 1931 heeft Marinus een dagboek bijgehouden, dat door zijn kameraden na de Rijksdagbrand in het *Roodboek* werd afgedrukt. Een fragment:

Djurdjevo, Joegoslavië 1 oktober 1931. Zo zit ik hier thans langs de weg en krijgt enige meters van mij af een kleine jongen van een jaar of acht een klap van zijn vader, denkkelijk omdat hij 't paard met twee koeien niet goed bestuurt, die een ploeg voorttrekken waarachter hij zelf loopt. Nu moet men zich indenken dat de hele dag zo'n ventje van acht jaar, op een land dat men van 't ene einde tot het andere niet kan overzien, flink heen en weer moet lopen en dan met drie beesten, die zo'n kind moet besturen, wat toch ook niet meevalt. Zo zien wij dat overal onder het kapitalisme het meest de oude mensen en de kinderen uitgebuit worden, daar zij het goedkoopst zijn... Alleen de strijd die als tegenstelling van dit heden, eenmaal vanzelf moet komen, zal daar verandering in brengen. Ik ga verder want ik tref net een vrachtauto...¹⁶

Uiteindelijk wordt Marinus aan de Donau door de Roemeense douane terug-gestuurd.

Terug in Nederland, in november 1931, wordt Van der Lubbe geconfronteerd met de textielstaking in Twente, die spontaan uitbreekt – tegen het advies van de grote vakbonden in – als protest tegen een nieuwe ronde van loonsverlagingen en ontslagen van overtoollig personeel. Piet van Albada, die Marinus goed heeft gekend, vertelt daarover een frappante anekdote:

Het is bekend dat Rinus bij de Twentse textielstaking van 1931 betrokken is geweest. Henk Canne Meijer, een onderwijzer en een van de mensen van onze groep radencommunisten, zag wat in hem en heeft hem naar Twente gestuurd met het verzoek een verslag over die staking te maken. Rinus kwam terug met een soort rapport waarvan geen woord goed was. Stilistisch was het echter knap werk en sociologisch zat het ook uitstekend in elkaar. Rinus moest ervoor naar bibliotheken zijn gegaan, want hij had een hele studie gemaakt over het ontstaan van het Twentse proletariaat en hoe de arbeidersbeweging er was opgebouwd. Canne Meijer zei nog wel iets over al die taalfouten en dat hij beter Nederlands moest leren, maar dan zei Rinus: "Waar hebben we dan die schoolmeesters voor, toch zeker om die fouten er uit te halen."¹⁷

Eind januari 1932 trekt Marinus er opnieuw op uit om via de Balkan te proberen het 'vaderland van alle arbeiders' met eigen ogen te zien. Via Hongarije trekt hij over de hoge, koude bergvlakten van de Karpaten, "waar de wind en het wilde schaap wonen".¹⁸ In april wordt hij aan de Pools-Russische grens aangehouden wegens 'illegale grensoverschrijding'. Hij mag daar drie weken zitten brommen voordat ie terug naar Nederland kan. Marinus zal de Sovjet-Unie nooit bereiken.

Kanaalzwemmen

Een andere doelstelling die Marinus hardnekkig najaagt, is zijn pogen Het Kanaal over te zwemmen. Het was indertijd een rage wie 't als eerste zou lukken van Calais naar Dover te zwemmen. In het bioscoopjournaal zag je Martha Snel trainen voor de zwemtocht over Het Kanaal. Nu was Marinus een goede sportman en hij zwom in zee van Noordwijk naar Katwijk, ook als de stormbal was gehesen.¹⁹ Wanneer het populaire weekblad *Het Leven* in 1930 vijfduizend gulden uitlooft voor de eerste Nederlander die Het Kanaal zal overzwemmen, wil Marinus voor zo'n astronomisch bedrag best de oversteek wagen. Het geld wil hij besteden aan proletarische doeleinden. Twee keer gaat Marinus naar Calais om daar te trainen en ervaring op te doen. De Fransman Rançon, supervisor over de Kanaalzwemmerij, meende dat Van der Lubbe een goede kans maakte.²⁰ Maar geldproblemen waren een bron van zorg. Piet van Albada zegt daar later over:

Rinus had natuurlijk geen geld voor een volgboot. Hij moet daar aan de kust een Hongaarse adellijke dame hebben ontmoet die eveneens Het Kanaal over wilde zwemmen. Ze vonden van elkaar dat ze nogal goed konden zwemmen. De dame heeft hem beloofd dat Rinus

bij een volgende poging wel van haar volgboot gebruik mocht maken. Volgens mij is dat de reden dat hij, zoals in het *Roodboek* staat, een paar maal in Hongarije is geweest. Hij wilde die dame opzoeken en aan haar belofte herinneren.²¹

Glasgerinkel

Een grondtrek in het karakter van Marinus blijft steeds onveranderlijk: zijn radicale afwijzing van het kapitalisme en zijn strijd tegen de directe vertegenwoordiger daarvan in de eigen levenssfeer: het Burgerlijk Armbestuur. Een sociaal-filantropisch college uit de gegoede burgerij zat daar de kruimels van de tafels van de rijken aan de armen en rechtelozen uit te delen. Je moest als 'armlastige' elke dag langskomen om te stempelen, opdat je niet zwart zou werken, en je kreeg nog minder dan het hoogstnoodzakelijke uitgekeerd.

Zoals gezegd had het Burgerlijk Armbestuur in Leiden in januari 1931 de werklozenondersteuning aan Marinus stopgezet, omdat hij zijn invaliditeitsuitkering zou hebben verzwegen. In december 1931 vraagt Marinus opnieuw ondersteuning aan voor het inrichten van een 'uitleenbibliotheek' met leeszaaltje voor de Leidse arbeiders en werklozen. Marinus zoekt als dakloze uiteraard zelf ook ruimte om te wonen. Kameraden die uit andere steden overkomen, zouden er kunnen blijven slapen. Krantjes en pamfletten zouden er gestencild kunnen worden. Zo ging het er een jaar eerder aan toe in het pakhuisje in de Bouwelouwesteeg, dat Marinus uit de eigen schaarse middelen had gehuurd.

Deze droom van Marinus wordt, rond Kerstmis, echter wreed verstoord door het 'nee' van het Burgerlijk Armbestuur. Als Marinus daarop het bedrag van zijn aanvraag halveert, wat opnieuw door de Soos wordt geweigerd, slaat hij uit woede een paar ruiten bij de dienst aan diggelen. Hij wordt daarvoor gearresteerd maar snel weer vrijgelaten. Enige weken later – Rinus is dan al op weg naar de Balkan – veroordeelt de rechtbank hem alsnog tot drie maanden gevangenisstraf. En wanneer Marinus in juni 1932 in Nederland terugkeert, wordt hij direct op straat opgepakt om die drie maanden uit te zitten in de Haagse gevangenis; begin oktober 1932 komt hij vrij.

Marinus huurt een kamer bij Simon Harteveld in Leiden, een metselaar die hij nog van de bouw kent. Kort daarop huurt hij opnieuw een pakhuisje in de Lange Vrouwenkerksteeg 19, waar hij gaat wonen en een vergaderzaal wil inrichten. Marinus wil blijven werken aan de 'geestelijke verheffing van

PRIJS 3 CENT

BROOD EN ARBEID

ORGAAN VAN HET R.V.O.-W.A.C., LEIDEN

REDACTIE EN ADMINISTRATIE: BOUWELOUWESTEER 32

Menschenliefde.

Menschelevendheid een schoone daad!
Zoo spreekt ook onze dierbare Staat,
En toch worden er steeds met geweld,
Tal van ons menschen neergeveld.

In Leiden was het Lubbe weer,
Die sloegen zij ter aarde neer,
Doch slaat maar, jullie moordgespuis
En brengt ze naar het moordenaarshuis.

Al sloeg je er ook op slag een dood,
De strijkracht wordt er door vergroot.
Dus hakt nog maar een korte pees,
Wij komen spoedig uit de pees.

Protest-Vergadering R.V.O.-W.A.C.

Vrijdagsmiddag heeft in City-Theater in een eivolle zaal een protestvergadering tegen het optreden der Leidse Politie plaats gehad.

De vergadering wordt geopend door Kd. Wouda, die de aanwezigen een hartelijk welkom toeriep, ook aan de kameraden uit Den Haag, die zich de moeite getroost hadden om per fiets deze vergadering te bezoeken.

Spr. voortgaande, uit een felle aanklacht tegen de wanordelijke Regeringshede, die het gedoogt, dat dergelijke provocaties gebeuren kunnen. Ook het Stadsbeleid is schuldig, alsmede de Hoofdknuppelaar (Het hoofd der Politie). In de burgerlijke pers wordt de schuld aan de werklozen gegeven, terwijl in werkelijkheid de Politie en de fascistische burgermeester in het bijzonder schuldig zijn. Spr. vertelt van de meeting met demonstratie van het P.A.S., aan welke demonstratie door ons uit protest tegen de vakbonden niet werd deelgenomen. Na afloop hiervan bevestigde de arbeiders zich in groepen van vier en vijf man voorhuis. Hier begon de provocatie, waarna bij de Vrouwenkerkvoorstel betel werd gegeven op de „demonstranten“ (sic) in te haken. Werk-

lozen werd zelfs geen gelegenheid gegeven zich rechtstreeks naar huis te begeven. En voor dergelijke dingen worden wij reusmakers genoemd.

Komende op het gebeurde van Dinsdag, waarbij 7 kameraden werden opgebracht, waarvan twee na schandalige mishandeling, memoreert spr. hoe de politie als motief trachtte naar voren te brengen „het oolporteren van verboden lectuur“ (Werklozenkrant).

Eigenaardig is het, dat de krant door de agenten zelf werd gekocht!

Dat er zonder aanleiding geraanseld is, terwijl een ingekomen schrijven van een burger, waart ynsuw dit schrijven geheel bevestigd en ook schrijven luidt als volgt:

Aan de Protest-Vergadering
in het City-Theater.

Ondergetekende verklaart te hebben gezien en gehoord, hoe de Lubbe zonder enige aanleiding te komen op de Korevaarstraat (hoek Hoesstraat) tegen de schutting werd gesleurd en op een voorantige manier werd mishandeld door een 5-tal agenten onder leiding van een Inspecteur, dat het den indruk gaf, of de opzet aanwring was iemand af te maken.

Moest door Van der Lubbe dan ook een aanklacht wegens mishandeling worden ingediend, dan is ondergetekende er toe bereid, bereid hunne getuigenverklaring af te leggen.

Het was te een woord een besterachtelijke handeling.

Het verslag in het Leidse Dagblad, *Leidsche Courant* en *Haagsche Volk*, waren geen verslagen van correcties, maar een verkort politierapport.

W. F. J. Glandorp
Leiden, 23 Jan. 31. 16 Witte Singel, Leiden.

Kd. Wouda vertelt dat wij van deze verklaringen te meer hebben en vertelt het woord aan Kd. J. d. Hoort (Apollon).

Kd. J. d. Hoort geeft van insinueren weer van het gebeurde op Dinsdag. Hij zegt dat hij niet enkele andere werklozen was gaan halen naar het optreden van de S.P.A., maar dat demonstratie na het optreden daarvan bij

het proletariaat' en tracht dit te bereiken door het geven van cursussen, praatavonden enzovoort. Samen met enkele kameraden geeft hij de *Werklozenkrant* uit, waarin Marinus zijn ideeën over het radencommunisme ontvouwt. Mede onder invloed van Simon Harteveld stapt hij van de GIC, die meer theoretisch was ingesteld, over naar de Linkse Arbeiders Oppositie (L.A.O.), een groepje radencommunisten van hoofdzakelijk arbeiders uit Rotterdam. Eduard Sirach, voormalig marineman en uitgever van het blad *Spartacus*, was er de bezielende kracht.²²

Nog in dezelfde oktobermaand dient Marinus opnieuw een verzoek in bij de Sociale Dienst om zijn „arbeiders- en werklozenproject“ in het reeds door hem gehuurde pakhuisje te ondersteunen. Wanneer ook deze aanvraag niet gehonoreerd wordt, gaat hij in hongerstaking. Na elf dagen wordt hij half uitgehongerd naar het ziekenhuis gebracht. Daar begint Marinus weer te eten, zo gauw hij hoort dat aan zijn problemen aandacht wordt geschonken. Hij mag, zodra hij uit het ziekenhuis is ontslagen, bij het Brokkenhuis wat „hoognodig meubilair“ komen afhalen. Wat hij doet, al schiet hij er niet erg veel mee op.²³

Eind december 1932 agiteert Marinus onder de stakende taxichauffeurs in Den Haag en verkondigt dat de arbeiders, zodra zij zich uit gemakzucht overgeven aan allerlei lieden die zich voor 'arbeidersvertegenwoordiger' uitgeven, verraden worden. Het is duidelijk, aldus Marinus, dat de arbeiders voor de zoveelste maal niet begrijpen dat ze zelf moeten handelen.²⁴

Op het eind van het jaar gaat het slechter met Marinus' ogen. Van 4 tot 28 januari 1933 wordt hij opnieuw in de ooglijderskliniek opgenomen. Op 30 januari verkondigen de krantenkoppen over de hele wereld de overwinning van het nationaal-socialisme in Duitsland. Adolf Hitler is rijkskanselier! Marinus is net uit het ziekenhuis ontslagen en zoekt zijn vrienden op. Niemand gaat echt iets doen, hoewel men het er over eens is dat Duitsland nog steeds de grootste georganiseerde arbeidersklasse in heel West-Europa bezit.

Op 2 februari meldt het communistische partijblad *De Tribune*: „Bloedige botsingen in heel Duitsland. Anti-fascistische afweerstrijd neemt toe!“ Andere kranten schrijven over „verwoede vuurgevechten“. Het lijkt erop dat in Duitsland een revolutionaire crisis is uitgebroken, waarbij het gaat om fascistische of proletarische dictatuur.

Marinus, die al eerder in Berlijn is geweest, maakt zich op om daar naartoe te gaan. Daar vecht het proletariaat, zijn klasse! Daar moet ook hij zijn.

Brand in Berlijn

Met de benoeming, op 30 januari 1933, van Adolf Hitler tot nieuw regerings-leider, heeft zich een kabinetswisseling voltrokken, die in de praktijk neer- komt op een politieke revolutie. Dat wordt ook allerwegen zo gevoeld. Zeven uur lang trekt 's avonds een opgetogen stoet van getrouwen langs de Kanse- larij in Berlijn om hun nieuwe Leider te begroeten. Vanaf nu gaat het er Hitler en zijn trawanten om de overwinning te consolideren: de afrekening met de 'marxistische' tegenstander kan beginnen! In het nieuwe kabinet van twaalf leden is Hitler met twee getrouwen (Göring als minister van Binnen- landse Zaken van Pruisen en voorzitter van de Rijksdag, en Frick als Rijks- minister van Binnenlandse Zaken) numeriek in de minderheid, hoewel zij kwalitatief al goede posities bezetten. Hitler eist meteen nieuwe verkiezingen voor 5 maart, en op 1 februari wordt het Duitse parlement, de Rijksdag, officieel ontbonden.

De al bestaande repressie gaat onder het nieuwe coalitiekabinet onvermin- derd door; hooguit verschillen de kabinetsleden van mening over *hoe* de opstandige en overvloedige arbeidersmassa moet worden uitgeschakeld.

In Duitsland bestonden er destijds vier officieel erkende burgerlegers, oftewel para-militaire organisaties: de Roter Frontkämpfer Bund van de Duitse Communistische Partij (RFB), de nationaal-socialistische Sturm-Ab- teilung (SA), de rechts-nationalistische Stahlhelm en de sociaal-democratische Reichsbanner (Rijksbanier). Dit is van belang voor de vraag waarom de zelfverklearde tegenstanders van het Hitler-bewind nooit de wapens, die *aanwezig* waren, tegen de vermaledijde tegenstander hebben opgenomen. Al op 2 februari 1933 verbiedt Göring een aantal demonstraties van de communisten. De volgende dag verbiedt hij voor drie dagen de verschijning van de sociaal-democratische *Vorwärts* en van bijna dertig andere kranten in Pruisen. Op 4 februari tekent Rijkspresident en oud-generaal Von Hin- denburg het "decreet voor de bescherming van de Duitse natie", dat de persvrijheid en het recht van vergadering en demonstratie aan banden legt.

Sinds die tijd wordt ook systematisch geprobeerd om alle communistische wapens in beslag te nemen (wat natuurlijk nooit lukt).

Rood-Bruin Berlijn

Op straat trekken SA-troepen luid zingend door de rode arbeiderswijken van Berlijn om te laten zien wie er de baas is. Al maanden lang worden als militante strijders bekend staande arbeiders in heel Duitsland vermoord. Ondertussen gaat de Communistische Partij door met haar aanvallen op de sociaal-democraten, die zij voor "sociaal-fascisten" uitmaakt. Dit beant- woordt aan de politiek die op dat moment vanuit Moskou aan de Komintern wordt opgelegd. De Komintern is de internationale organisatie van commu- nistische partijen onder leiding van Sovjet-Rusland. Oorspronkelijk bedoeld om de Russische revolutie van 1917 naar het buitenland te 'exporteren', werd die Internationale al gauw door de sovjetleiding gebruikt als steunpunt van de Russische diplomatie, "om zo iedere revolutionaire beweging te saboteren en burgerlijke regeringen te ondersteunen, waarvan zij steun verwachtte in de internationale politiek".²⁵ In verband met de schommelin- gen in die buitenlandse politiek, veranderde ook de koers die Moskou aan de Komintern oplegde, voortdurend van richting. Voor Duitsland was begin jaren dertig de leus: "Sla de fascisten waar je ze vindt!" Maar onder de nieuwe partijleider Ernst Thälmann gold sinds eind '32 het gebod: "Laat je niet provoceren!"

Overigens dacht men indertijd in vele partijen, rijen en standen dat het met die Hitler wel zou loslopen. Nu hij regeringsverantwoordelijkheid draagt, zou die 'huisschilder' vanzelf wel door de mand vallen. De Kommunistische Partei Deutschland (KPD) doet er nog een schepje bovenop: om de eigen schandalige capitulatie tegenover de opkomst en machtsovername van Hitler te camoufleren, ontvouwt de KPD de theorie dat het fascisme een "historisch noodzakelijke tussenfase" is op weg naar de communistische heilstaat. "*Nach Hitler kommen wir!*" is de leus.

Intussen gaat de nieuwe Pruisische minister van Binnenlandse Zaken, Hermann Göring, onverminderd door met het verbieden van communis- tische en socialistische demonstraties, en van linkse en ook liberale kranten. Op 24 februari doet de politie een inval in het Karl Liebknechthuis, het

hoofdkwartier van de communisten in Berlijn. Ze beweert bewijzen te hebben gevonden voor de “gewapende opstand van de bolsjewieken”, waaronder grote wapenarsenalen in onderaardse gangen. Die zogenaamde bewijzen werden nooit aan het publiek getoond.

Verkiezingsbijeenkomsten voor de vijfde maart worden door de politie ontbonden, zo gauw er enige kritiek op de Hitler-regering wordt geuit. Eventueel mokkend gaan de arbeiders braaf naar huis. En wat heeft het voor zin om op dat moment de Internationale te zingen?

Laatste reis

Begin februari is Marinus uit Leiden vertrokken om zich, zoals gewoonlijk, lopend en liftend naar Berlijn te begeven. Onderweg discussieert hij met mensen die hij in daklozentehuizen en gaarkeukens tegenkomt. Op 18 februari komt hij in Berlijn aan en begeeft zich naar het slaappension in de Alexandrinenstrasse, waar hij al eerder, in april 1931, had vertoeft. De komende dagen stelt hij zich op de hoogte van de situatie en bemerkt al gauw dat die hem tegenvalt.

Bij steunlokalen stelt hij aan gespreksgenoten voor om een demonstratie te houden, zoals hij dat in Leiden gewend was, maar de mensen zeggen hem dat je daarvoor bij de partij of de vakbond moet zijn. Na een week rondlopen, eten en slapen – wat tenslotte ook geen actievoeren is – beseft Marinus dat hij iets op eigen houtje moet ondernemen. Op zaterdag 25 februari koopt hij lucifers en vier pakjes vuurmakers (*Kohlenanzünder*). De Duitse vuurmakers waren indertijd een soort tabletten, bestaande uit naftaline, gelardeerd met kleine houtspaanders. Ze waren bedoeld om de kachel mee aan te steken. Als je een half pakje in één keer aansteekt, ontstaat een intensief vuur, dat een half uur kan aanhouden.

Zaterdagavond trekt Marinus erop uit. Hij gaat naar het steunlokaal in de wijk Neukölln, waar hij al eerder met werklozen had gediscussieerd. Al snel schieten rookwolken op uit het met sneeuw bedekte dak. Voorbijgangers en een toegeschoten smeris blussen het zaakje bijtijds. Marinus is intussen al op weg naar het volgende object: het stadhuis. Daar werpt hij een brandend pakje vuurmakers door een openstaand raam in het souterrain naar binnen. Een onraad ruikende bewoner weet het vuurtje bijtijds te blussen. Marinus

trekt verder naar het keizerlijk paleis. Langs een steiger klimt hij omhoog en steekt op het dak bij een optrek van een kantoor met één pak vuurmakers een kozijn in brand. Binnen korte tijd wordt ook dit maal het vuur ontdekt en geblust. Van deze laatste poging tot brandstichting wordt de volgende dag in de pers melding gemaakt.

Diezelfde zondag is Marinus al op weg naar huis. Zijn geld is bijna op, zijn pogingen in Berlijn iets te ondernemen hebben niets opgeleverd en over de houding van de mensen is hij teleurgesteld. Aan het begin van de avond meldt hij zich, wat in die tijd gewoon was, bij het politiebureau in Henningsdorf, een dorpje buiten Berlijn, om in het daklozencompartiment te overnachten. Maar 's nachts bedenkt hij zich. Hij wil het nog eenmaal proberen. Maandagmorgen keert hij te voet terug naar Berlijn en koopt daar 's middags vier pakjes vuurmakers. Daarna gaat hij naar het Rijksdaggebouw om de zaak van buitenaf goed in zich op te nemen.

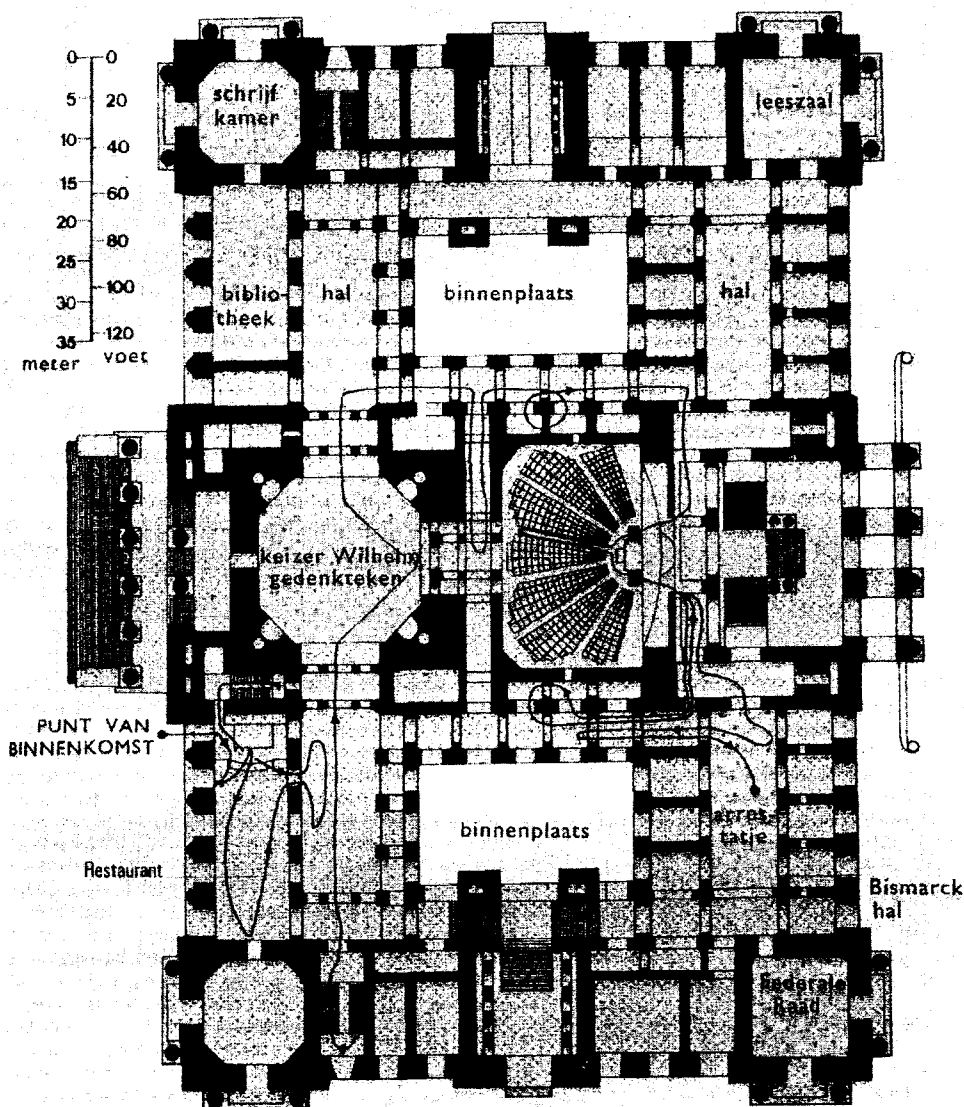
Glasgerinkel

Na wat te hebben rondgehangen in de stad keert Marinus tegen negen uur, als het donker is geworden, terug naar de Rijksdag. Het kolossale gebouw ligt er verlaten bij. Rinus klimt rechts naast de hoofdingang langs een muur met diepe richels naar boven en belandt op een klein balkon op de hoofdverdieping. Hier trapt hij een dubbelglazen ruit van de balkondeur in, wat hem – zoals hij later zal verklaren – heel wat moeite kost. Zonder dat hij het weet, komt Marinus binnen in het restaurant, waar hij direct fikjes begint te stoken.

Door het glasgerinkel werd de aandacht getrokken van een toevallige passant, die Van der Lubbe naar binnen ziet dringen. Hij waarschuwt onmiddellijk een om de hoek staande politieagent. De knulligheid van de optredende agent was groot. Hij beval een paar toevallige voorbijgangers om te voet honderden meters verderop de politie en brandweer te waarschuwen! Samen met nog wat voorbijgangers blijft de agent intussen gefixeerd naar de lichtverschijnselen kijken, die door de diverse door Rinus ontstoken brandjes worden opgewekt.

Marinus begint een koortsachtige race van 15 tot 20 minuten door de Rijksdag. Overal vuurtjes stichtend dringt hij in het donkere gebouw naar

Marinus' razende tocht door het Rijksdaggebouw. Alleen de parlementszaal in het midden brandde uit.

binnen. Hij steekt flarden gordijn, gevonden handdoeken en tenslotte zijn eigen bovenkleding in brand om als fakkels mee te nemen. Zo komt hij

ook in de grote parlementszaal. Daar steekt hij achter de voorzitterszetel razendsnel drie lange gordijnen in brand. Zoals langs alle wanden in de vergaderzaal bevindt zich ook boven die gordijnen een veertig jaar oude, kurkdroke houten lambriserings, waarop het vuur grip krijgt. Terwijl Marinus verder door het gebouw raast, begint op dit punt de brand uit te slaan.

Vaak wordt beweerd dat het hele Rijksdaggebouw in lichtervlaam stond. Daarvan bestaan dan ook filmbeelden en foto's, die telkens weer in allerlei documentaires over de Rijksdagbrand opduiken. In deze beelden, die tegenwoordig als archiefmateriaal worden gepresenteerd, zien we de vlammen gestaag uit alle ramen van de Rijksdag slaan. Deze filmbeelden zijn zowel in de studio's van de Duitse nationaal-socialisten als – na de Tweede Wereldoorlog – in filmstudio's van de Oost-Europese communisten gemanipuleerd om te suggereren dat zo'n enorme brand onmogelijk door één persoon gesticht kan zijn. Maar wat is er echt gebeurd?

De parlementszaal bevindt zich in het centrum van het enorme Rijksdaggebouw. Boven die zaal is een 75 meter hoge koepel van glas en staal gebouwd. Deze koepel is van de vergaderzaal gescheiden door een glazen plafond. Wanneer het vuur van de door Marinus in brand gestoken drie gordijnen overslaat op de eikenhouten lambriserings daarboven, knapt het glazen plafond van de hitte. Er ontstaat een enorme schoorsteenwerking. De vlammen schieten omhoog naar de koepel, waarvan bijna alle ruiten springen. Hoog in de vrieslucht veroorzaakt het vuur grote rookwolken.

Na de brand, die rond elf uur 's avonds was uitgeraasd, zag de grote zaal eruit alsof daar een brandend vliegtuig was neergestort. De rest van het gebouw bleef intact. Het enige wat de volgende dag aan de buitenkant te zien was, waren de vernielde ruiten van de koepel.²⁶

Tegen half tien die maandagavond loopt Marinus in het Rijksdaggebouw, buiten adem en heftig zwetend, in de armen van een hem al minutenlang achtervolgende agent en de huismeester. Hij verzet zich niet en wordt gearresteerd. "Waarom heb je dat gedaan?", schreeuwt de huismeester hem toe. "Uit protest, protest!", is het antwoord. Een klap in het gezicht is Marinus z'n deel en hij wordt afgevoerd naar het dichtstbijzijnde politiebureau. Daar aangekomen bekent Marinus onmiddellijk wat hij heeft gedaan, en hij lijkt wel trots te zijn op zijn daad. Na drie eerdere pogingen is het nu eindelijk gelukt!

De politiecommissarissen Heisig en Zirpins zijn de eersten die Marinus ondervragen. Zij zijn verrast door de helderheid van Rinus' verklaringen, die ook bij controle ter plekke blijken te kloppen. Nadat Marinus tot in detail zijn brandweg in de Rijksdag heeft uiteengezet, loopt hij de volgende dagen meerdere malen, in aanwezigheid van diverse gerechtelijke deskundigen, opnieuw in recordtempo de weg af, die hij maandagavond al brandstichtend door het gebouw was gegaan.

Bekentenis

Een fragment uit het proces-verbaal van het politieverhoor:

Bij voorbaat verklaar ik dat er aan mijn handelen een politiek motief ten grondslag ligt. Ik heb in Nederland gelezen dat in Duitsland nu de nationaal-socialisten aan het bewind zijn gekomen. Ik heb de politiek in Duitsland altijd met veel belangstelling gevolgd en bijgehouden wat de kranten over Brüning, Papen en Schleicher schreven. Toen Hitler aan de macht kwam, verwachtte ik dat er in Duitsland geestdrift voor hem zou ontstaan, maar ook een grote spanning. Ik heb alle kranten gekocht die er berichten over hadden en er ook met kameraden van me over gepraat, die er net zo over dachten. Ik ben zelf links geïntereerd en tot 1929 ben ik lid geweest van de Communistische Partij in Nederland. Het beviel me niet van die partij dat ze onder de arbeiders de leidende rol wil spelen en de leiding niet aan de arbeiders zelf wil overlaten. Ik sympathiseer met het proletariaat dat de klassenstrijd bedrijft. Zijn leiders moeten aan de spits staan. De massa moet zelf uitmaken wat ze doen of laten moet.

In Duitsland is nu een nationale concentratie [de coalitieregering onder leiding van Hitler] gevormd en ik ben van mening dat daar twee gevaren aan zitten: 1. worden de arbeiders onderdrukt en 2. zal de nationale concentratie zich nooit door de andere landen laten vernederen, zodat er ten slotte toch oorlog komt... Ik heb geconstateerd dat de aanhangers van de nationale concentratie in Duitsland kunnen doen en laten wat ze willen maar de arbeiders niet... Ik beseftte dat de arbeiders uit zichzelf niks ondernemen. In de huidige tijd vlak voor de verkiezingen zullen de arbeiders niet zomaar bereid zijn om uit zichzelf tegen het systeem te vechten dat de ene kant vrijheid geeft en de andere onderdrukking. Mijn opvatting was dat er beslist iets moest gebeuren om tegen dit systeem te protesteren. Omdat de arbeiders toen niets wilden ondernemen, wilde ik gewoon wat doen. Ergens brand stichten hield ik voor een geschikt middel. Ik wilde geen particulieren raken maar iets wat tot het systeem behoort. Openbare gebouwen waren daar dus geschikt voor, bijvoorbeeld het steunlokaal; want dat is een gebouw waarin de arbeiders bij elkaar komen. Daarna het raadhuis, omdat het een gebouw van het systeem is, en verder het paleis. Dat laatste omdat het in het centrum ligt en je, als het gebrand had, hoge vlammen had gehad die van ver te zien waren. Omdat die drie branden toen niet functioneerden,

er dus niets van mijn protest terecht kwam, heb ik de Rijksdag gekozen omdat het een centraal punt van het systeem is.

Op de vraag of ik het feit alleen heb uitgevoerd, verklaar ik dat zulks het geval is. Niemand heeft me bij mijn daad geholpen en ik ben ook in het hele Rijksdaggebouw niemand tegengekomen.²⁷

Op de avond van de brand arriveert de gewaarschuwde Göring als eerste van de regeringsploeg in de brandende Rijksdag. Een half uur later komen Hitler en Goebbels aan. Onmiddellijk spreken zij het vermoeden uit dat nu eindelijk "het sein tot de bolsjewistische opstand" is gegeven. Een halfontklede Nederlander is zojuist op heterdaad betrapt, met in zijn zakken nog een communistisch pamflet. De communistische fractieleider in de Rijksdag, Ernst Torgler, had een half uur vóór de brand, samen met twee partijgenoten, het parlamentsgebouw als laatste verlaten. Hitler raakt hysterisch en beveelt "nog vannacht alle communistische afgevaardigden zonder pardon op te hangen!"²⁸

Onderaardse gang

Voordat Hitler in de brandende Rijksdag arriveerde, had Göring al bevolen alle openbare gebouwen te bewaken en vliegvelden en grensovergangen aan strenge controle te onderwerpen. Maar hoe hebben de vermeende handlangers van de gearresteerde Nederlander ongemerkt het gebouw kunnen verlaten? Zoekend naar een verklaring herinnert Göring zich de verwarmingsbuitentunnel, die vanuit het ketelhuis onder de grond rechtstreeks naar de Rijksdag loopt. Via een aftakking is deze buitentunnel met de residentie van de Rijksdagvoorzitter verbonden, waar Göring sinds 30 januari zetelt.

Hij beveelt, in de nog brandende Rijksdag, onmiddellijk de ondergrondse buitentunnel te inspecteren. Zijn persoonlijke lijfwacht Weber onderzoekt samen met drie politieagenten de tunnel, maar alles is volledig afgesloten en er zijn geen verdachte sporen te vinden.²⁹

Niettemin geeft Göring groot alarm en dezelfde nacht nog worden duizenden communisten en socialisten opgepakt. De volgende dag wordt de noodtoestand uitgeroepen, die alle burgerrechten praktisch buiten werking stelt, wat in maart wordt gevolgd door een 'machtigingswet', waarmee het parlement zichzelf buitenspel zet.

Overigens werd niet alleen door de Hitlerbende gedacht dat de Rijksdag-brand het startsignaal voor de opstand was. Een vergadering van revolutionairen-socialisten in de Diamantbeurs te Amsterdam wordt onderbroken met de mededeling: "Kameraden, goed nieuws uit Duitsland, de Rijksdag staat in brand!"³⁰ Een Nederlandse communist herinnert zich hoe, toen het bericht op 28 februari om goed zeven uur in Moskou bekend werd, een groep Duitse communisten die de Leninschool bezochten, elkaar bij de hand pakten en een rondedans maakten onder de steeds herhaalde vreugdekreet "Der Reichstag brennt!" Even dachten ook zij dat dit het begin van de opstand van de arbeidersklasse was.³¹ Vanuit Nederland schrijft een kameraad aan Marinus, die in Berlijn gevangen zit: "Jouw daad heeft grote uitwerking gehad op de gemoederen van onze medestanders en de arbeiders in het algemeen."³² Maar de kranten die over de brand gaan berichten, zorgen ervoor dat Van der Lubbes daad naar een provocatie gaat rieken.

Om zich te verdedigen draaien de communisten de zaak eenvoudig om. De zeven tot tien brandstichters waarover Göring zo lichtvaardig sprak, waren juist zijn eigen sa-getrouwen, die hij zelf door de 'onderaardse gang' had gestuurd! De brandstichting was als provocatie bedoeld om een excuus te creëren voor de uitroeiing van de 'marxisten'! De daad van een onafhankelijk individu past eenvoudigweg niet in het beeld van politieke partijen die zelf complotten en alleen maar aan opdrachtgevers denken.

Piet van Albada, jeugdvriend van Marinus, schrijft daarover in 1986: "Ik denk dat de nazi's er net zo goed van overtuigd waren dat de communisten de brand georganiseerd hadden als dat omgekeerd de communisten echt dachten dat de nazi's ermee te maken hadden. In hun ogen ben je als arbeider gewoon een soldaat die zijn chef gehoorzaamt; en als zo'n arbeider zelf wat doet, dan moet er altijd een of andere intellectueel achter zitten..."³³

Terwijl in de democratische westerse wereld de theorie van de naziprovocatie opgeld begon te doen, woedde in Duitsland zelf een wilde communisten-hetze. Nu Hitler en Göring de theorie van de 'bolsjewistische revolutie' hadden geproclameerd, werden de media overspoeld met 'plannen' die drie dagen eerder bij de inval in het Karl Liebknechtshuis gevonden zouden zijn. Het zou daarbij gaan om brandstichtingen in openbare gebouwen, bomaanslagen onder de burgerbevolking, vergiftiging van het drinkwater, grootschalige plunderingen de dag na de brand in Berlijn enzovoort. Iedere dag gaf

de Duitse pers sensationele nieuwe details over de 'ontdekte' plannen van de 'bolsjewisten'. En alleen dankzij het kordate ingrijpen van minister Göring was Duitsland die 'communistische pest' bespaard gebleven!

De tegenpartij liet zich niet onbetuigd en besloot direct laster met laster te beantwoorden. Al op 28 februari 1933 meldt het Nederlandse communistische partijblad *De Tribune*: "Het staat vast dat deze Van der Lubbe wegens provocatorische handelingen uit onze beweging verwijderd is, dat hij de Partij en haar politiek voortdurend heeft aangevallen en thans door de Hitler-regering als werktuig voor deze ongehoorde provocatie wordt gebruikt." De Leidse partijgenoten, die Marinus heel goed kenden, proberen zich zo snel mogelijk van de brandaanslag te distantieëren. In dezelfde *Tribune* van 28 februari schrijft Knuttel dat Van der Lubbe speciaal in de werklozenbeweging een politiek wilde voeren "die niet die van de partij was en alleen erop gericht was om sensatie te maken en een rol te spelen. Overgrote ijdelheid, avontuurlijke geest en zwerfzucht waren kenmerkend voor zijn persoon. Bijna twee jaar geleden onttrok hij zich door bedanken aan een door zijn voortdurende disciplinebreuk onvermijdelijk geworden roeyement. Sedertdien heeft hij onze Partij op alle wijzen bestreden... Een beslist en bewust tegenstander van wie we veel last hadden, was hij in ieder geval."³⁴ Kort daarop bevestigt de Leidse partijgenoot Henk van Welzen dit in *De Tribune*: "Bovendien willen wij hieraan toevoegen dat M. v.d. Lubbe reeds in het begin van 1931 [sic!] zich aan een roeyement als lid van de CPH [= CPN] heeft onttrokken door te bedanken."

In het partijblad *De Tribune* wordt niet alleen gesuggereerd dat Van der Lubbe eigenlijk als handlanger van de politie tijds uit de partij was verwijderd. Nu zou Van der Lubbe bovendien de Hitlers hebben geholpen om door deze brand hun de gelegenheid te geven met de Duitse 'marxisten' af te rekenen. Even later heet het in dezelfde *Tribune* dat "de brandstichter Van der Lubbe reeds in 1932 in Beieren als lid van de nazipartij is beëdigd". *De Haagse Post* bericht dat "de brandstichter in Saksen ten huize van lokale nazileiders heeft gelogeerd." Medio maart melden verscheidene kranten dat aan Van der Lubbe vijftigduizend mark is beloofd voor het in brand steken van de Rijksdag. Door zijn opdrachtgevers zou hem zijn toegezegd dat hij na twee maanden voorarrest in vrijheid wordt gesteld. Dat bericht komt uit de koker van het Franse communistische partijblad *l'Humanité*. Het sociaal-

democratische *Het Volk* meldt dat Van der Lubbe “reeds in Holland fascist was”; enzovoort.

Anti-hakenkruistocht

Zoals zovelen zag ook de communistische propagandamagnaat Willi Münzenberg zich gedwongen naar het buitenland te vluchten en zijn media-concern in Duitsland in de steek te laten. Maar met financiële ondersteuning vanuit Moskou zet hij in Parijs onmiddellijk een nieuwe propagandacentrale op. Als naaste medewerker van Münzenberg begint de ook uit Duitsland gevluchte Otto Katz bovendien fondsen te werven in de internationale toneel- en filmwereld. De spil van de nieuwe onderneming wordt het ‘Wereldcomité voor de slachtoffers van het Hitler-fascisme’, dat in tal van landen afdelingen heeft. Langs deze weg lukt het Münzenberg en Katz een heel groot aantal spraakmakende intellectuelen in de westerse wereld te organiseren.

De firma publiceert onder meer op 1 augustus 1933 het beruchte *Braunbuch über Reichstagsbrand und Hitler-Terror*, een geraffineerde combinatie van vervalsingen, geruchten en waarheid.³⁵ Otto Katz was hiervoor ook in Nederland geweest om zich te informeren bij partijgenoten en mensen die Marinus hadden gekend. Het *Bruinboek* bevat een goed en een slecht deel. In het goede deel wordt voor de eerste keer de waarheid over de concentratiekampen, de jodenvervolgingen en andere terreurdaden in het nieuwe Duitsland gedocumenteerd weergegeven. Wie toen leefde, kon niet meer zeggen: ik heb het niet geweten! Dat maakt het slechte deel van het *Bruinboek*, waarin Marinus van der Lubbe en zijn daad geen leugen bespaard is gebleven, des te schrijnender. In de loop van 1933-1934 wordt het *Bruinboek* in twintig talen vertaald en in grote oplagen over de wereld verspreid. Het zal als het beroemdste boek van het jaar 1933 de geschiedenis ingaan. Op de publieke opinie maakt het enorme indruk.³⁶

Een voorbeeld van de drek waarmee naar de onafhankelijke Van der Lubbe wordt gegooid: niet alleen is hij een “omgekochte naziprovocateur”, hij is ook een “schandknaap” van SA-leider Ernst Röhm. Indertijd was de homoseksualiteit van stafchef Röhm, en van anderen in de SA-top, algemeen bekend. Van der Lubbes zogenaamde homoseksualiteit wordt uit de duim

gezogen om een brug naar de SA-top te slaan. Zoals het *Bruinboek* smeug formuleert: “Van der Lubbe’s homoseksuele betrekkingen tot nationaal-socialistische leiders, zijn materiele afhankelijkheid van hen, maakten hem tot een willoos werktuig in de handen van de brandstichters.”³⁷

Om die homoseksualiteit zogenaamd te ‘bewijzen’, wordt onder meer gebruikgemaakt van het selectieve citaat. In het *Bruinboek* kun je lezen: “Sjaak Vink heeft onze berichtgever [Otto Katz] verteld dat hij met Van der Lubbe vaak in één bed geslapen heeft.” Nu had Vink dit inderdaad verklaard maar er aan toegevoegd: “zonder dat ik iets van homoseksuele neigingen bij hem heb waargenomen.”³⁸

Los van de partijpolitieke overwegingen die de stalinisten bewogen om Rinus nota bene aan Röhm te koppelen, was homoseksualiteit in die tijd een enorm taboe – zeker in de nogal puriteinse arbeidersbeweging – en het stond gelijk aan geestelijk instabiel. Daarmee wordt het beeld van Marinus bevestigd dat elders in het *Bruinboek* als volgt wordt omschreven: “Het werktuig was een klein, slechtiend warhoofd: Marinus van der Lubbe.”

Na Marinus’ brandstichting komt er al snel een soort eenheidsfront tot stand tussen de communistische, rechts-liberale en sociaal-democratische facties, die elkaar in de politiek gewoonlijk te vuur en te zwaard bestrijden. Dit plotselinge eenheidsfront bestaat er klaarblijkelijk uit om Marinus in de media zwart te maken om de eigen machteloosheid tegenover de machts-overname van Hitler en zijn trawanten te camoufleren.

Daartegen komt een kleine groep van vrienden en geestverwanten van Marinus in het geweer. In het voorjaar van 1933 komt in Amsterdam een groepje werklozen – die elkaar dagelijks treffen in het stempellokaal op de Amsteldijk – bijeen om te overleggen wat ze voor Van der Lubbe kunnen doen. Politiek gesproken is de groep een mengelmoes, maar zij dóet iets. Een landelijke oproep wordt geplaatst en op 18 juni komen in Amsterdam ongeveer 35 mensen, hoofdzakelijk Amsterdammers, bij elkaar. Vanuit Den Haag vertegenwoordigt Rinus Pelgrom een groep van ongeveer twintig mensen uit die streek om in de kwestie Van der Lubbe op te treden.

Proletariër of provocateur?

Er wordt een redactie benoemd van drie man, onder wie Age van Agen, om een boekje over Marinus te maken. Lo Lopes Cardozo neemt de taak

op zich om deze brochure, ook in andere talen, zoveel mogelijk te verspreiden. Het boekje *Marinus van der Lubbe, proletariër of provocateur?* verschijnt in de zomer van 1933. Het is een scherpe aanklacht tegen de socialistische en communistische politici en een verdediging van Marinus: "Tussen de miljoenen gebogen ruggen van willig volgzzaam stemvee, staat een proletariër op en slaat zijn vuist in hun Judasgezichten." Van deze brochure zijn in de loop van 1933-1934 Franse, Engelse en Italiaanse vertalingen uitgebracht.³⁹

Ondertussen leidt de daad van Marinus in Nederland tot ernstige verdeeldheid in de verschillende radencommunistische groepjes. Al in maart 1933 keert Anton Pannekoek – een van de grondleggers van de Leidse SDAP – zich in een anoniem artikel ronduit tegen Marinus' actie, die hij als "volkomen waardeloos" bestempelt. De bourgeoisie zal er zelf wel voor zorgen dat de Rijksdag wordt uitgeschakeld. Van der Lubbe vergeet deze "grondwaarheid van het revolutionaire communisme" dat alleen het "massa-optreden van de gehele arbeidersklasse de bourgeoisie overwinnen kan". Pannekoek ziet de werkelijke waarde van persoonlijke daden elders: "Los van een massabeweging, als daden van een enkeling, die meent alleen iets groots te kunnen doen, zijn ze vruchteloos. Maar als deel van massabewegingen zijn ze van de grootste betekenis."⁴⁰ In het algemeen maakt de Groep van Internationale Communisten (GIC), waartoe Marinus korte tijd behoorde, zich los van zijn persoon. Het standpunt van Age van Agen wordt in deze groep slechts door weinigen gedeeld.

De mensen rond het blad *Spartacus*, waarvan Eduard Sirach redacteur is, en de Haagse groep van Radencommunisten staan daarentegen onverkort achter de daad van Marinus. Samen met onder meer Van Agen, de broers Lo en Ben Cardozo, Greet van Amstel en de schrijver Maurits Dekker stichten zij het Van der Lubbe Comité. De GIC heeft daar part noch deel aan.⁴¹

Ondertussen is in Frankrijk André Prudhommeaux druk bezig een netwerk op te zetten om de integriteit van Marinus te verdedigen. André Prudhommeaux is boekhandelaar, glazenwasser, publicist, chauffeur, drukker, corrector, linkscommunist (rond de groep Bordiga), daarna radencommunist, en in de loop van 1933-1934 wordt hij anarchist. Als radencommunist was hij rond de jaren dertig goed bekend met soortgelijke groepjes in Duitsland en Nederland; vanaf die tijd stamt ook zijn vriendschap met Lo Cardozo en Greet van Amstel in Amsterdam. André Prudhommeaux is gegrepen door

Marinus' actie, waarvan hij de motieven zijn leven lang als integer verdedigt. Hij gaat daarin zover dat Lo Cardozo hem in een brief van 16 april 1933 waarschuwt zich niet te laten meeslepen door een gevaarlijk soort romantisme. "Je moet altijd voor ogen houden", aldus Lo Cardozo, "dat dergelijke acties nooit een bewijs van kracht van de arbeidersklasse zijn, maar eerder een bewijs van haar betreurenswaardige zwakte." Ondanks zijn kritiek zal Lo samen met André Prudhommeaux de spil vormen van het Internationale Van der Lubbe Comité.

Samen zetten zij de "geestelijke broederschap van verzetsstrijders tegen de leugen" op, die buiten de bestaande organisaties en ideologieën om wordt gevormd. Van 1933 tot 1939 kent het Van der Lubbe Comité medewerkers in België, Engeland, Amerika, Zwitserland en Spanje, die teksten schrijven, vertalen en verspreiden om Marinus tegen de internationale lastercampagne te verdedigen. Vooral André Prudhommeaux probeert onvermoeibaar het internationale netwerk uit te breiden; in augustus 1933 is hij hiervoor ook in Amsterdam.⁴²

Het Roodboek

De kameraden van het comité in Nederland publiceren op 21 september 1933, wanneer in Leipzig het Rijksdagbrandproces tegen Van der Lubbe 'en de zijnen' begint, het *Roodboek Van der Lubbe en de Rijksdagbrand* als antwoord op de leugens in het *Bruinboek*, dat ruim een maand eerder was verschenen. Maurits Dekker, Age van Agen en Lo Cardozo zijn de schrijvers van het *Roodboek*.⁴³ Het reisdagboek en brieven van Marinus worden erin afgedrukt, niet om te laten zien dat hij zo goed zou kunnen schrijven, maar om door het publiceren van Marinus' eigen uitspraken het wantrouwen weg te nemen dat hij met fascistische denkbeelden besmet zou zijn. Dat laatste was er immers door de communistische propagandamachine van de Münzenbergtrust wereldwijd ingestampt. Ook had diezelfde propagandamachine erop gehamerd dat Van der Lubbe een dwaas was, door roemzucht en ijdelheid bezeten, geestelijk instabiel en gemakkelijk beïnvloedbaar, en daarbij ook nog homoseksueel en omkoopbaar!

In het *Roodboek* worden de leugens uit het *Bruinboek* met bijtend sarcasme weerlegd. Daarnaast wordt er een groot aantal ondertekende verklaringen

afgedrukt van mensen die Marinus van nabij hebben meegemaakt of hem goed hebben gekend. In het *Roodboek* kun je lezen:

En daar het bedrog van rechts en links zich belichaamde en culmineerde in het demagogische spel van het parlementarisme, werd Marinus als het ware gedreven naar het gebouw, dat voor de Duitse arbeidersklasse in 't bijzonder en het wereldproletariaat in 't algemeen het symbool was van alle economische en politieke knechting en ontrecting: het Rijksdaggebouw!... De vonk is de daad. In de nacht van 27 op 28 februari steekt Marinus van der Lubbe deze tempel, dit konkelpaleis van verraad, in brand.⁴⁴

Het communistische partijblad *De Tribune* reageert woedend op het *Roodboek*. Over Van der Lubbes dagboek en brieven zal *De Tribune* het later, zoals ze schrijven, hebben, maar nu moeten allereerst die 'Roodboek-klodderaars' worden aangepakt. Deze 'klodderaars' spelen in de kaart van het fascisme en zijn daarom zelf fascistisch! Wie het *Bruinboek* probeert neer te halen, bewijst daarmee Hitler een dienst! "Allen", aldus *De Tribune*, "die zich, hetzij bewust of onbewust, direkt of indirekt, door daden of propaganda, laten gebruiken tot bevordering van de fascistische provocatieplannen, moeten door het proletariaat, in eigen levensbelang, uit zijn midden met gloeiende ijzers worden uitgebrand!"⁴⁵

Dat zijn geen mis te verstane bewoordingen, die Greet van Amstel al eerder aan den lijve had ondervonden. Wanneer zij in augustus 1933 een publieke meeting van de Communistische Partij in Amsterdam bezoekt om daar met brochures van het Van der Lubbe Comité te colporter, wordt zij door de in leren pakken gestoken bolsjewistische ordedienst weggeslagen en met bloedend gezicht overgeleverd aan de smeris, die haar naar buiten afvoert!⁴⁶

Het Franse comité komt de eer toe het meest actief te zijn geweest. In anarchistische kranten als *Le Semeur* [*De Zaaier*] en *Le Flambeau* [*De Vlam*] verschijnt in de loop van 1933-1934 een stroom van artikelen over Marinus en de Rijksdagbrand; het reisdagboek en de brieven van Marinus worden integraal vertaald, evenals drie nummers van de door Van der Lubbe en zijn kameraden in Leiden uitgegeven *Werkloozenkrant* (een krantje dat in het Nederlands onvindbaar is). *La Revue Anarchiste* brengt in maart 1934 een special over 'Van der Lubbe en de leugens van het Bruinboek' uit, die kan gelden als de Franse versie van het *Roodboek*. Daaruit zijn grote delen overgenomen, maar de Fransen hebben ook zelf onderzoek verricht.

Vooronderzoek

Ondertussen sluiten de politiecommissarissen Zirpins en Heisig, die na de brand begonnen waren met het verhoren van Marinus, op 3 maart hun proces-verbaal af. Zirpins concludeert onder meer dat de vraag of Marinus de daad alleen heeft uitgevoerd, zonder enig bezwaar kan worden bevestigd. Maar tegelijk wordt aangenomen dat er op de achtergrond communistische opdrachtgevers – géén mededaders – in het spel betrokken zouden zijn. Deze piontheorie vloeit niet voort uit druk die vanuit de nazipartij direct op de chercheurs zou zijn uitgeoefend, maar beantwoordt aan de toen in Duitsland algemeen heersende, anticommunistische psychose. De veronderstellingen van Zirpins berusten verder vooral op de valse getuigenissen van drie nationaal-socialisten, die al in de nacht van de brand komen aanzetten met het verhaal dat zij de middag vóór de brand de communistische afgevaardigde Ernst Torgler in de Rijksdag hebben gezien in gezelschap van Marinus van der Lubbe!

Via de radio weet Torgler al op de avond van de brand dat hij wordt gezocht als een van de 'opdrachtgevers'. Uit een soort van oprechtheid meldt hij zich de volgende dag, in gezelschap van twee advocaten, vrijwillig bij de Berlijnse politie om zijn onschuld en de loyaliteit van zijn partij te bewijzen! De advocaten kunnen gaan en Torgler wordt gearresteerd.

Onder leiding van rechter-commissaris Vogt gaat het gerechtelijk vooronderzoek tegen Marinus van start. De verhoren vinden plaats in het Rijksdaggebouw. Omdat er tot nu toe weinig aanwijzingen zijn binnengekomen die de theorie van de bolsjewistische samenzwering ondersteunen, worden rond 5 maart in de Duitse pers en op aanplakzuilen in het hele land, politiefoto's van Marinus verspreid. Een ieder die inlichtingen kan verschaffen over medeplichtigen krijgt twintigduizend mark als beloning, een in die tijd buitensporig hoog geldbedrag.

Buitenlanders

In Berlijn ziet een armzalige kelner uit café-restaurant Bayernhof zijn kans schoon: waren in zijn établissement al niet meerdere malen drie mysterieuze buitenlanders samengekomen in gezelschap van die Hollander, die hij zoge-

Van der Lubbe op de openingsdag van
het Rijksdagbrandproces in Leipzig,
21 september 1933. Rechts met
stropdas Dimitrov.

naamd op de politiefoto's herkent? Wanneer op 9 maart de drie buitenlanders elkaar opnieuw in Bayernhof treffen, waarschuwt de op de geldelijke beloning tukke kelner de politie en worden de drie Bulgaren gearresteerd: Dimitrov, Popov en Tanev. Het zijn partijcommunisten, die op valse papieren in Berlijn vertoeven, omdat zij wegens politieke oppositie hun vaderland hadden moeten ontvluchten. Ook werken zij voor de Communistische Internationale, waarin Dimitrov als leider van het Westeuropese Bureau een hoge functie bekleedt.

Tijdens het proces in Leipzig, dat op 21 september tegen Marinus en de vier medebeklaagden begint, zal blijken dat rechter-commissaris Vogt tijdens

het vooronderzoek op ongehoorde wijze tientallen getuigen à charge heeft toegelaten, die rechtstreeks uit gevangenschappen en tuchthuizen komen. Een in het vooruitzicht gestelde strafvermindering fungeert als lokkend perspectief om wat dan ook tegen de verdachten te verklaren. Ook voormalige communisten, die naar de nazi's zijn overgelopen, maken als getuigen in dienst van de openbare aanklager deel uit van het showproces in Leipzig. Zelfs de als brandexperts toegelaten getuige-deskundigen verzinnen van alles en nog wat om de complottheorie aannemelijk te maken. Over die brandexperts zijn niet alleen de procureur-generaal en de rechtbank erg tevreden, ook de stalinisten zijn ermee in hun schik, alleen draaien zij het zaakje om en zien, zoals gezegd, de nazi's als aanstichters van de brand...

De overeenkomst in belangen tussen de gezworen politieke rivalen is opvallend. Te midden van het spektakel waarin nationaal-socialisten en stalinisten elkaar meedogenloos bestoken, aarzelen beide kampen tegelijk niet elkaar van dienst te zijn door de waarheid van Marinus van der Lubbe, die hun niet uit komt, weg te moffelen. De versie van de eenmansactie is zowel in nazi-Duitsland als in Sovjet-Rusland, en ook in de antifascistische kringen van het democratische westen, taboe.

Zwanenzang

Beide kampen, gedirigeerd vanuit Moskou en Berlijn, zijn het er over eens dat de terreur, die losbarstte tegen communisten en socialistten, door de Rijksdagbrand werd ontketend. Maar zoals we al zagen, waren reeds vóór de brandstichting vergaderingen en bladen verboden, was het communistische hoofdkwartier in Berlijn, het Karl Liebknechthuis, door de politie gesloten, werden links-revolutionaire arbeiders vermoord, liepen op straat geüniformeerde SA-troepen te provoceren, enzovoort. Na zoveel capitulaties van de socialistische en communistische partijen tegenover de opkomst en machtsvername van de nationaal-socialisten had Hitler geen voorwendsel meer nodig om de zieltogende arbeidersbeweging de genadeslag te geven.

"De daad van Marinus was een zwanenzang en tegelijkertijd een noodsein. Wie niet wilde vechten, kon toch minstens onderduiken en er vandoor gaan, in plaats van naar de stembus te gaan als makke schapen naar het abattoir."⁴⁷

De in de jaren twintig alom bekende Sylvia Pankhurst, suffragette van het eerste uur en communiste, noteert in 1934:

Het geeft geen pas om Marinus van der Lubbe verantwoordelijk te stellen voor het feit dat de nazi's zelf – die al volop bezig waren met hun programma van meedogenloze uitroeiing van welke tegenstander dan ook – durfden te beweren dat de daad van Van der Lubbe een geldig excuus was om vóór, tijdens of na de brand hun terreurbewind in te stellen. Het idee als zou de brand in de Rijksdag het excuus zijn geweest voor de gruwelijke bloedbaden en massale arrestatiegolven, die daarna zijn losgebarsten, kan in het licht van de wrede daden die de nazi's al vóór hun machtsvername begingen, in het licht ook van de daden van hun collega's sedert elf jaar in Italië, zonder meer als een illusie worden verworpen.⁴⁸

Ruim tien jaar later blijkt deze constatering van Sylvia Pankhurst door Göring zelf te worden bevestigd. Tijdens de voorbereiding van het proces in Neurenberg tegen de oorlogsmisdadigers van het Derde Rijk, stelt onderzoeksrechter Robert Kempner op 13 oktober 1945 aan Hermann Göring de volgende vraag: "Als de brand in de Rijksdag niet had plaatsgevonden, wanneer zou u dan de mensen gearresteerd hebben, waarvan de namen op de lijsten stonden?" En Göring antwoordt: "Ik denk acht of tien dagen later."⁴⁹

Hongerstaking

Wanneer Marinus tijdens het gerechtelijk vooronderzoek zo'n twee weken lang steeds hetzelfde heeft verklaard, gaat hij op 16 maart 1933 in hongerstaking om, zoals hij later verklaart, "vaart achter het proces te zetten". Het had nu wel lang genoeg geduurd, hij had nota bene alles zelf bekend, wat door het sporenonderzoek van de recherche was bevestigd, steeds opnieuw had hij de brandweg in het Rijksdaggebouw afgelegd voor het oog van steeds weer andere 'gerechtelijke deskundigen' enz. Bovendien hadden de zojuist gearresteerde communisten helemaal niets met de zaak te maken en moesten zij, aldus Van der Lubbe, onmiddellijk worden vrijgelaten.

Na een kortstondige dwangvoeding krijgt Marinus bezoek van twee psychiaters. Daartoe was opdracht gegeven door rechter-commissaris Vogt, die het gedrag van Van der Lubbe als een teken van ontoerekeningsvatbaarheid beschouwde. De doktoren Karl Bonhoeffer en Jürg Zutt staan boven iedere verdenking. Bonhoeffer genoot internationale faam en had met de nazi's niets uit te staan. Als psychiater had hij naam gemaakt met onderzoek naar

de vagebondenbeweging, zoals die indertijd onder werklozen in trek was. Na de executie van Marinus publiceren beide doktoren, in februari 1934, het rapport van hun bevindingen.

Eind maart praten beide psychiaters drie keer uitvoerig met Marinus. Na een korte weerstand van Marinus' kant ontstaat een soort vertrouwensband. "Het is zeker niet zo dat hij erg vatbaar is voor vreemde invloeden", noteren de psychiaters. "In de loop van ons psychiatrisch onderzoek maakte hij de indruk dat hij zich niet zomaar blootgeeft maar juist bewust terughoudend is."⁵⁰

Medio april 1933 krijgt verslaggever W. Duesberg van de *Tribune de Genève* toestemming om Marinus tijdens het vooronderzoek in het Rijksdaggebouw te interviewen:

Duesberg: "Waarom heeft u dat gedaan?"

Marinus: "De nieuwe wereld komt maar niet snel genoeg. De oude wereld gaat ten onder, en wat vergaat moet je een laatste duwtje geven."

D: "Hebt u met deze daad een voorbeeld willen geven?"

Van der Lubbe knikt van ja.

D: "Maar u heeft uiteindelijk alleen uzelf en uw partij grote schade berokkend!"

Van der Lubbe denkt even na en zegt dan: "Er zijn van die dingen die niemand schijnt te begrijpen... Op de lange termijn telt het resultaat..."

D: "Waarom heeft u Duitsland als theater van uw actie uitgekozen?"

M: "Duitsland is het hart van Europa."

D: "Bent u niet bang erg gestraft te worden?"

M: "Ik ben niet bang. Wat kan er met mij gebeuren? Ze gaan me voor een paar jaar opsluiten, en dan komt er oorlog en zullen ze me vrijlaten. En al zou ik niet worden bevrijd, wat doet het ertoe, ik heb niks te verliezen."

D: "Maar u zult nu toch wel spijt hebben van wat u heeft gedaan?"

M: "Nee, je hoeft nooit spijt te hebben van wat er gebeurd is. Maar ik vind het wel jammer dat de koepel van de Rijksdag niet in elkaar is gestort. Een koepel, dat heeft toch altijd iets symbolisch..."⁵¹

Men proeft hieruit de bevlogenheid, die Marinus de eerste weken van zijn gevangenschap kenmerkt. Zijn daad is zonder meer *moedig* geweest. Maar in de loop van de zomer 1933 zal het gedrag van Marinus ingrijpend veranderen.

Helder als kristal

Van maart tot juni 1933 schrijft Marinus vanuit de Berlijnse gevangenis een aantal brieven naar zijn vrienden en familieleden in Leiden. In een brief van 14 april aan Simon Harteveld protesteert Marinus ertegen dat zijn gehuurde kamer zou worden opgegeven, omdat hij niet meer bij hen zou terugkomen: "Toch nu ter zake gekomen moet ik je vragen dat je dat toch niet werkelijk meent van je kamer. Zeker ik gebruik hem niet meer, maar zoals je vrouw toch ook zegt kan ik terugkomen en heb ik toch niet opgezegd. Omdat je die tijd dat ik weg ben er vrij over beschikken kunt, hebben we toch ook vanaf februari nu op f 1,50 gehouden."

Rinus raadt zijn vrienden en verwanten af hem in Berlijn te komen bezoeken; alleen al de kosten van de reis kunnen beter aan de opvoeding van de kinderen worden besteed. Op 18 mei schrijft hij aan Harteveld: "Verder van spionnen of zoiets, niet te veel zorgen, alles is helder als kristal." En op 8 juni: "Maar [weest] niet te veel bezorgd, want alles is even duidelijk en [er] is weinig werk voor iets als spion."

Ook regelt hij zijn schulden en verdeelt hij zijn 'rijkdommen': "Reken voor jezelf bij Koos f 1,50 af, is voor alle verzendkosten (broers, mij enz. houd geen zakgeld over) en stuurt mijn vader f 7,00." Op 8 juni: "Die [brood]trommel en paar kleine dingen kan jullie houden. Als je die trommel niet gebruikt, geef dan Baart maar, wil deze niet dan eerst Jan L... Dan alleen nog tafel, stoelen, is niet veel. Mag Jan hebben als 't waarde heeft, anders gij of laat staan of weg doen."⁵²

Tegen de tijd dat het proces in Leipzig in september begint, gaat het een stuk slechter met Marinus. Vanaf april is hij in de ketenen geslagen, dag en nacht aan handen en voeten geboeid, vierentwintig uur lang per etmaal op cel met vol licht en constant geobserveerd door het 'spionnenluikje': de Duitse justitie was bang dat Marinus zelfmoord zou plegen, want dat zou een schandaal in de publieke opinie kunnen veroorzaken! Met uitzondering van de politiecommissarissen Heisig en Zirpins en de beide psychiaters stuit Marinus bij de rest van de mensen op een muur van ongelof. De brandexperts rapporteren dat hij onmogelijk de enige dader kan zijn geweest. Marinus beseft dat hij in een lastig parket zit; van juni tot oktober valt hij vijftientwintig pond af. Dokter Bonhoeffer en Zutt ontmoeten nu

een Van der Lubbe die koppig niet meer thuis geeft en desnoods weigert te eten.

Proces

Op het op 21 september begonnen proces te Leipzig speelt de Bulgaarse communist Georgi Dimitrov zijn rol als antifascist op het wereldtoneel meer dan goed. Dimitrovs alibi is ijzersterk, want op de avond van de brand zat hij in de nachttrein van München naar Berlijn. Vanaf het begin keert hij zich tegen Van der Lubbe, die uit naam van Moskou als "vijand van de arbeidersklasse" wordt afgedaan. Op Van der Lubbe wijzend verklaart Dimitrov: "Hier zit nu het domme werktuig, een jammerlijke Faust, maar Mefistofeles is verdwenen."⁵³ Voor Marinus moeten de directe aanvallen van Dimitrov bijzonder pijnlijk zijn geweest. Steeds opnieuw eisen niet alleen de rechtbank maar ook Dimitrov van Marinus dat *hij* zegt wie zijn medeplichtigen zijn geweest! Tegen deze omkering van de bewijslast blijkt niemand te protesteren.

Zelf heeft Marinus iedere advocaat consequent afgewezen, ook de hulp van mr. Stomps, die hem door familie en vrienden vanuit Leiden werd aangeboden. Met de hem door de rechtbank toegewezen advocaat wisselt hij vrijwel geen woord. Op de eerste zittingsdagen reageert Marinus nog laconiek, maar hij houdt het snel voor gezien. In de rechtszaal wordt zijn daad ondergesneeuwd met een brij van complotten, waaraan geen touw valt vast te knopen. Het proces, dat spectaculair was begonnen, sleept zich al gauw wekenlang voort in een dagelijkse sleur van uitdiepen van onbeduidende details. Dimitrov blijkt opvallend goed geïnformeerd te zijn, soms veel beter dan de rechtbank, die hij dan ook geregeld voor schut zet.

Marinus is de enige spelbreker. Reeds met de dood voor ogen richt hij zich op 23 november nog één keer op om de rechtbank te overtuigen. Opnieuw zet hij uiteen hoe hij bij de brandstichting te werk was gegaan. Zoals eerder bepleit hij de onschuld van zijn medeverdachten en eist hij zijn vonnis, "of het nu twintig jaar is of de dood". Maar de ene partij houdt vol dat hij een misdadig element en een geraffineerde simulant is, en de andere partij bestempelt hem als een idioot met psychopatische trekken. Het onverdraaglijkste moet echter voor Marinus het inzicht zijn geweest

dat zijn daad was uitgelopen op het tegendeel van wat hij had willen bereiken.

Op 23 december 1933 volgt de uitspraak van het gerechtshof: vrijspraak voor Torgler en de drie Bulgaren "wegens gebrek aan bewijs", en de lang verbeide doodstraf voor Marinus van der Lubbe – op grond van een wet die in maart 1933 met terugwerkende kracht door de regering was gedecreteerd. Op de vroege morgen van 10 januari 1934 legt Marinus het moede hoofd onder de valbijl te ruste. Geen woord komt tijdens de executie over zijn lippen. Drie dagen later zou hij vijfentwintig jaar zijn geworden.

Noten

* Eind 1995 vroeg Joost Seelen, filmmaker te Breda, mij of ik hem wilde helpen bij de research voor een filmproject over Marinus van der Lubbe. Rond de tijd dat Seelen film *Water en Vuur* in november 1998 op het IDFA-festival in Amsterdam in première ging, publiceerde ik in het Amsterdamse actieblad *Ravage* drie artikelen over het onderwerp. Daarin verwerkte ik – zonder enige bronvermelding – nieuw materiaal, dat ik in het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis te Amsterdam had gevonden in het *Archief André Prudhommeaux et Dora Ris*.

Nu de Dirk van Eck-Stichting mij vraagt deze artikelenreeks opnieuw – en nu geannoteerd – uit te geven, is dat voor mij een goede stimulans op de ingeslagen weg voort te gaan. Over het Internationale Van der Lubbe Comité zal te zijner tijd een boekje verschijnen onder de titel *Vrijheid of de dood. Het korte leven van Marinus van der Lubbe*. Daarin zullen ook een paar, tot nu toe onbekende, artikelen van Marinus uit de *Werklozenkrant* worden opgenomen.

1. Igor Cornelissen in: Jef Last en Harry Wilde, *Rinus van der Lubbe, doodstraf voor een provo* (Dinxperlo 1967) 7.
2. Last en Wilde, *Rinus van der Lubbe*, 25. Dit boek uit 1967 is een door Martin Mooij in overleg met beide schrijvers verkorte heruitgave van de roman *Kruisgang der jeugd*, die in 1939 in Rotterdam werd gepubliceerd. Jef Last had zich na het Rijksdagbrandproces zo'n anderhalf jaar lang in Nederland gedocumenteerd over bepaalde aspecten van het leven van de jonge Marinus, voordat hij in 1938/1939 samen met de Duitse emigrant Harry Wilde het boek schreef. Na een treffende schildering van het communistische milieu in Leiden, dat Last uit eigen ervaring kende, beginnen beide auteurs te speculeren over de laatste reis van Marinus naar Berlijn in februari 1933. Harry Wilde verzint het verhaal dat Marinus door een SA-agent, die zich voor communist uitgeeft, de Rijksdag ingelokt wordt, wanneer een SA-commando net klaar is met de brandstichting in het gebouw. Zie brief Jef Last aan Fritz Tobias, 26 september 1959, particuliere collectie. Zie ook Fritz Tobias, *Der Reichstagsbrand. Legende und Wirklichkeit* (Rastatt/Baden 1962) 552-568 ('Die Legende um Paul Waschinski'); en Martin Schouten,

- Marinus van der Lubbe. Een biografie (Amsterdam 1999; derde, herziene en geactualiseerde druk) 140-142.
3. J.L. Sjardijn in een brief van 4 maart 1933, afgedrukt in *Wie is Van der Lubbe? Korte levensbeschrijving en verweerschrift tegen de sensationele berichtgeving in de landelijke pers, in verband met de brandstichting in 't Duitse Rijksdaggebouw*, in maart 1933 te Dordrecht uitgegeven door Frans Peute en Cor van der Lubbe, allebei broers van Marinus.
 4. Interview met J.L. Sjardijn in *De Telegraaf*, 8 september 1933. *De Telegraaf* publiceerde begin september 1933, toen het Rijksdagbrandproces in Leipzig er aan zat te komen, een interessante artikelenserie over het milieu waarin Marinus van der Lubbe had verkeerd, waarbij de krant familieleden en geestverwanten van Marinus opzocht om zich te informeren. (Als fel anticomunistisch medium stelde *De Telegraaf* zich teweer tegen de communistische propaganda, waarin Marinus als een halfgare nazi-sympathisant werd afgeschilderd.)
 5. Rapport van het bestuur van de Rijksverzekeringsbank te Amsterdam, 29 juli 1930, afgedrukt in *De brand in den Rijksdag. Het officiële rapport van de Internationale Juristencommissie* (Amsterdam 1933).
 6. Riet van Dort, 'Kerstfeest van een metselaar', in *De Leidenaar*.
 7. Ger Harmsen, *Blauwe en rode jeugd. Ontstaan, ontwikkeling en teruggang van de Nederlandse jeugdbeweging tussen 1853 en 1940* (Nijmegen 1975) 169.
 8. *De Tribune*, 2 februari 1931.
 9. *Rapport van het Burgerlijk Armbestuur te Leiden over Marinus van der Lubbe*, Leiden 1930-1933, Gemeentearchief te Leiden (GAL). Zie ook de *Leidsche Courant*, 9 januari 1984: 'Leiden heeft eindelijk tastbare herinnering aan Van der Lubbe'. Het Van der Lubbe-dossier van Maatschappelijk Hulpbetoon (de voorloper van de Sociale Dienst) geeft een schat aan informatie over de handel en wandel van Marinus in die jaren. Jaak Slangen wijst er in zijn artikel 'Van der Lubbe, een dappere Leidenaar' op dat Marinus steeds meer problemen met de autoriteiten kreeg: "Op die bewuste 20 januari [1931] was ook zijn uitkering stopgezet. Reeds eerder die maand hadden de ambtenaren besloten – alsof het de gewoonste zaak van de wereld is – 'iedere week bij de politie te informeren of hij verzet gepleegd heeft of muilt gestookt, en zo ja, dan geen steun geven'" (J. Slangen in de *Stadskrant Leiden*, 25 februari 1984).
 10. *Werkloozenkrant*, 22 oktober 1932, geciteerd in het *Roodboek Van der Lubbe en de Rijksdagbrand*, publicatie van het Internationaal van der Lubbe Comité (Amsterdam 1933) 34. Zie ook Horst Karasek, *De brandstichter. Het leven van Marinus van der Lubbe* (Utrecht 1984) 160 (Karasek heeft een gedeelte van het *Roodboek* integraal afgedrukt). Van het door de geestverwanten van Marinus uitgegeven *Roodboek* om hem te verdedigen tegen de leugens van links en rechts, verschijnt in het voorjaar 2000 een herdruk, in heel kleine oplage, bij Kelderuitgeverij (zie <http://surf.to/nogpasgisteren>).
 11. Geciteerd in het *Bruinboek van de Hitler-terreur en de Rijksdagbrand* (Amsterdam 1933)

39. Zie ook Tobias, *Der Reichstagsbrand*, 36. Onze vertaling volgt de versie van Last en Wilde, *Doodstraf voor een provo*, 166.
12. Tobias, *Der Reichstagsbrand*, 38. In de jaren 1920-1930 was het te voet en liftend rondtrekken door Europa heel gewoon in linkse kringen. "Het was nooit moeilijk onderdak te vinden, vooral in Duitsland niet, waar men in vrijwel iedere stad gratis kon logeren in de zogenaamde Obdachlosheime of Arbeitswanderstätte." (Mededelingen op 30 oktober 1969 door W. Harms gedaan ten overstaan van dr. L. de Jong en dr. B.A. Sijes, GAL. Willy Harms heeft Marinus persoonlijk goed gekend).
- Horst Karasek, die voor zijn boek *De brandstichter* ook onderzoek in Nederland verrichtte, besteedt een apart hoofdstuk aan de vagebondenbeweging: "De zwerver, een groter revolutionair dan alle andere strijders, heeft een definitieve beslissing genomen. Algemene werkstaking, zijn hele leven lang. Nooit meer werken. Altijd staken. Alleen zo'n algemene werkstaking kan de kapitalistische, christelijke, gevangenis-bouwende maatschappij schokken, aan het wankelen en ten val brengen!" (*Der Kunde*, 1929, nr. 1/2; gecit. bij Karasek, *De brandstichter*, 60).
- Marinus van der Lubbe trok wel, zoals zoveel werkloze jongeren in zijn tijd, door Europa rond, maar hij heeft nooit deelgenomen aan de vagebondenbeweging, voorzover die zich in internationale congressen begon te organiseren (zie Karasek, *De brandstichter*, 55 e.v.).
13. Tobias, *Der Reichstagsbrand*, 36; ook Schouten, *Marinus van der Lubbe*, 254 (uit het proces-verbaal van het politieverhoor).
14. *Werkloozenkrant*, 22 oktober 1932, in *Archief André Prudhommeaux et Dora Ris*, nr. 877, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) te Amsterdam. In het Archief Prudhommeaux bevinden zich drie nummers van de *Werkloozenkrant*, die in de jaren dertig integraal in het Frans zijn vertaald door de kameraden van het Internationale Van der Lubbe Comité. Bij gebrek aan het Nederlandse origineel is deze passage uit het Frans terugvertaald.
15. Brief van Marinus van der Lubbe uit Joegoslavië aan Koos de Vink, 21 oktober 1931, afgedrukt in *Roodboek Van der Lubbe*, 128. Zie ook Schouten, *Marinus van der Lubbe*, 162.
16. *Roodboek Van der Lubbe*, 99-100. Zie ook Schouten, *Marinus van der Lubbe*, 210-211. In zijn biografie van Marinus drukt Schouten het Reisdagboek integraal af.
17. Aldus Piet van Albada in een artikel van Igor Cornelissen: 'Lubbe is gek geworden, hij heeft de Rijksdag in brand gestoken!', *Vrij Nederland*, 11 augustus 1979. Zie over de rol van Henk Canne Meijer als theoreticus en spil in de Amsterdamse kring van radencommunisten: Richter Roegholt, *Ben Sijes. Een biografie* (Den Haag 1988) hoofdstuk 2, 'Leerjaren'.
18. Sven Hedin, *Van Pool tot Pool. Mijn 75000 kilometer lange reis door Oostelijk Europa, Azië en Australië* (Utrecht z.j.).
19. Marinus zwom geregeld in de Noordzee voor de kust van Karwijk. Zie de verklaringen van vrienden die hem daarbij vergezelden, zoals Simon Harteveld en Wim van Erkel

- in het *Roodboek*, 47-48. Zie ook wat Koos de Vink hierover opmerkt in het artikel van Igor Cornelissen: 'Lubbe is gek geworden'; tevens Karasek, *De brandstichter*, 34.
20. *Het Leven*, 12 september 1931.
 21. Piet van Albada in het artikel van Cornelissen: 'Lubbe is gek geworden'.
 22. Over Eduard Sirach is niet veel bekend en wat hij zelf heeft geschreven, zoals in *Spartacus*, is altijd anoniem gebleven. De schaarse publicaties over hem spreken elkaar tegen. In ieder geval is duidelijk dat hij als marineman tijdens de Eerste Wereldoorlog deelnam aan munitietochten op de Nederlandse vloot in Indonesië. De oorlogsschepen de 'Regentes' en de 'Zeven Provinciën' zouden daarbij betrokken zijn geweest. Tijdens botsingen met de politie aldaar loopt Sirach een schotwond in zijn been op, wordt met nog een tiental kameraden gearresteerd en als gevangene naar Nederland vervoerd, waar hij in Hellevoetsluis wordt geïnterneerd. Na zijn vrijlating wordt hij opnieuw gearresteerd om alsnog voor de krijgsraad te verschijnen. Maar hij slaagt erin uit te breken en wijkt naar Duitsland uit. Eind 1918 neemt hij deel aan de revolutionaire troebelen in het Roergebied. Keert terug naar Nederland en vindt werk in de Amsterdamse haven. Wordt na deelname aan een staking uit de haven gesloten; met moeite lukt het hem uiteindelijk werk te vinden in Rotterdam. Wordt als 'krijgsraad-arrestant op de vlucht' opnieuw gearresteerd en tot vier maanden gevangenisstraf veroordeeld. Na zijn vrijlating in 1925 eerst actief in de Communistische Partij te Rotterdam. Doet vakbondswerk in de haven bij het NAS. Stapt over naar de semi-trotskistische Revolutie-socialistische Partij (RSP) van Sneevliet. Wanneer hij in 1932 wegens oppositievorming wordt uitgesloten, vormt hij met enige kameraden de Linkse Arbeiders Oppositie (LAO) en geeft het blad *Spartacus* uit. Simon Harteveld en Marinus van der Lubbe colporterden in Leiden met de *Spartacus*. Tegenover de GIC, die propaganda voor de groei van de massabeweging vooropstelde, wilde de LAO deze groei bevorderen door het uitlokken van klassenconflicten.
- Toen Marinus van der Lubbe op 3 februari 1933 zijn mars in de wereldgeschiedenis ondernam, brak de volgende dag in Nederlands-Indië een munitietocht uit op dezelfde 'Zeven Provinciën' die in 1916 bij het oproer in de Indische wateren betrokken was geweest. Bijna een week lang stond het schip onder commando van de muiters, tot het op 10 februari door een vliegtuigbom werd getroffen. 23 bemanningsleden kwamen daarbij om. Tijdens zijn tocht door Duitsland richting Berlijn moet Rinus hiervan geweten hebben.
- Een artikel over Sirach in *De Tribune* van 21 april 1927 bevat veel biografische gegevens. Verdere bronnen zijn: *Rood Rotterdam in de jaren '30* (Rotterdam 1984) 187; Lieuwie Hornstra in gesprek met Horst Karasek in Karasek, *De brandstichter*, 74-75; Schouten, *Marinus van der Lubbe*, 58; Igor Cornelissen in zijn inleiding in *Doodstraf voor een provo*, 14-15. In *Kruisgang der jeugd* (1939) van Last/Wilde wordt Eduard Sirach geregeld opgevoerd: onder meer p. 318-320; 362-363; 394 e.v. (munitietocht der 'Zeven Provinciën'). Over die munitietocht in de jaren tien schreef Jef Last ook nog een roman: *Partij remise* (Amsterdam 1933).

- Volgens Last – en zo staat het ook in zijn boek over Marinus van der Lubbe – is Sirach de laatste Nederlander geweest die Van der Lubbe heeft gesproken voordat deze in februari 1933 naar Duitsland ging.
23. Simon Harteveld schreef hierover een indringend verslag in de eerder genoemde brochure *Wie is Van der Lubbe?* (Dordrecht 1933).
 24. Over de rol die Marinus in december 1932 speelde tijdens de taxichauffeursstaking in Den Haag, wordt bericht in het *Bruinboek van de Hitler-terreur*, 74 e.v. Zie hierover ook het *Roodboek*, 55-57. Het *Bruinboek* probeerde aan te tonen dat Van der Lubbe op de chauffeursvergadering gedebatteerd had in fascistische zin. In het *Roodboek* wordt dit weerlegd door verklaringen van diverse personen die aan het debat hadden deelgenomen.
 25. Guy Debord, *De spektakelmaatschappij* (Baarn 1976) 65.
 26. Tobias heeft in zijn standaardwerk *Der Reichstagsbrand* de gang van zaken rond de brand nauwkeurig gereconstrueerd; zie de hoofdstukken 'Die historischen vier Brandstiftungen' (59-65) en 'Das Versagen der Sachverständigen – War dieser Grossbrand wirklich rätselhaft?' (420-456). Van dit meer dan 700 pagina's tellende boek is alleen een Engelse vertaling verschenen: *The Reichstag Fire* (Londen 1963/New York 1964). Al jarenlang is het boek uitverkocht.
 27. Grote delen uit het proces-verbaal van het politieverhoor werden voor de eerste keer afgedrukt in Tobias, *Der Reichstagsbrand*, 29-31 en vooral 597 e.v. Fritz Tobias komt de eer toe te hebben bewezen dat Marinus van der Lubbe naar waarheid heeft bekend. Zie ook Schouten, *Marinus van der Lubbe*, 235-256. Wij hebben dankbaar gebruikgemaakt van de Nederlandse vertaling van Carlien Brouwer, zoals bij Schouten afgedrukt.
 28. Tobias, *Der Reichstagsbrand*, 112. Ook bij B. John Pritchard, *De brand in het Rijksdaggebouw. Voorwendsel voor de nazi-machtsgreep* (Antwerpen/Utrecht 1975; herdruk 1994) 56.
 29. Hans Mommsen, 'Der Reichstagsbrand und seine politischen Folgen', *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 12 (1964) 383.
 30. Wim Jong in interview met Martin Schouten in: *Voor de oorlog. Herinneringen aan de jaren '30* (Amsterdam 1982) 136.
 31. Ger Harmsen, *Nederlands kommunisme. Gebundelde opstellen* (Nijmegen 1982) 329 (in het opstel 'Het korte, tragische leven van Rinus van der Lubbe').
 32. Geciteerd in *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 22 september 1933.
 33. Piet van Albada aan Fritz Tobias, 13 januari 1986 (Archief Tobias).
 34. Op 1 maart 1933 citeerde de *Nieuwe Rotterdamse Courant* (NRC) uit een ingezonden stuk van Knuttel in *De Tribune*. In hetzelfde nummer drukte de NRC een ingezonden brief van Knuttel af onder de kop 'Communisten en terreur'; Knuttels brief was van 28 februari 1933.
 35. Begin oktober 1933 verschijnt hiervan een Nederlandse versie onder de titel: *Bruinboek van de Hitler-terreur en de Rijksdagbrand*.
 36. Klaus Sohl, 'Entstehung und Verbreitung des Braunbuchs über Reichstagsbrand und

- Hiderterror 1933/1934', *Jahrbuch für Geschichte* 21 (1980) 289-327.
37. *Bruinboek van de Hitlerterreur*, 49.
 38. Vergelijk het *Braunbuch*, 52 ('Das Haus in der Uiterste Gracht'). In de Nederlandse versie van het *Bruinboek* is deze passage wijselijk weggelaten: zie p. 40 ('Van der Lubbe te Leiden'). Zie de verklaringen van Sjaak Vink hierover in het *Roodboek*, 46.
 39. De ontstaansgeschiedenis van deze brochure wordt nauwkeurig beschreven door Lo Lopes Cardozo in een brief aan Dori Prudhommeaux, d.d. 22 juni 1933, in *Archief André Prudhommeaux et Dora Ris*, nr. 877, nsg. (Dora Ris – voor haar vrienden Dori – is de vrouw van Prudhommeaux). Over dezelfde brochure ook Age van Agen in een artikel van Igor Cornelissen in *Vrij Nederland*, 12 februari 1966: 'Marinus van der Lubbe: proletariër of provocateur?'; tevens Roegholt, *Ben Sijes*, 54. De desbetreffende brochure werd in fotokopie heruitgegeven door Gerard van den Berg (Amsterdam 1969).
 40. In het artikel 'Persoonlijke daad', in: PIC (Persdienst van de groepen van Internationale Communisten), maart 1933, nr. 2. Herdrukt met de auteursnaam Anton Pannekoek in *Van der Lubbe* (Amsterdam z.j.; Comsopolis).
 41. Aldus Rinus Pelgrom in *Vrij Nederland*, 26 maart 1966, als reactie op een artikelenserie over de Rijksdagbrand van Igor Cornelissen in februari van hetzelfde jaar. De goed gedocumenteerde artikelen van Cornelissen lokten indertijd een stroom van reacties uit van mensen die Marinus wel of niet hadden gekend (o.a. in *Vrij Nederland*, 5 maart en 26 maart 1966). Over de verwijdering tussen enerzijds de GIC en anderzijds de Haagse groep van Radencommunisten en de Spartacusgroep rond Sirach zie ook de correspondentie tussen Lo Cardozo-Greet van Amstel (Amsterdam) en André Prudhommeaux-Dora Ris (Parijs) uit 1933, in het *Archief Prudhommeaux/Ris*, nr. 877, nsg.
 42. Toen het Duitse weekblad *Der Spiegel*, in oktober 1959, in een serie artikelen met een voorpublicatie begon van het te verschijnen boek van Fritz Tobias, waarin wordt aangetoond dat Van der Lubbe op zijn eentje de Rijksdag in brand heeft gestoken, was dat nieuws dat de wereld, ruim een kwart eeuw na de Rijksdagbrand, schokte; overall in Europa en Amerika wijdden kranten en commentatoren aandacht aan de nieuwe waarheid over Van der Lubbe. Ook in de beweging leidt dat tot hernieuwde belangstelling; Prudhommeaux ontvangt onder meer een brief uit Zweden van een oude kameraad, Helmut Rüdiger, met wie hij tijdens de Spaanse burgeroorlog bij de 'International Services' van de CNT-FAI in Barcelona had gezeten. Rüdiger speelt na de oorlog een belangrijke rol in de syndicalistische beweging in Zweden en is verbonden aan het blad *Arbetaren*. Hij stelt Prudhommeaux op de hoogte van de artikelenreeks in *Der Spiegel* en vraagt om materiaal uit de jaren dertig over de Rijksdagbrand en de rol van Marinus van der Lubbe, omdat hij daarover een artikel wil schrijven. André Prudhommeaux antwoordt hem in een lange brief, die tegelijk een terugblik is op het werk, en de resultaten, van het toenmalige Internationale Van der Lubbe Comité. In *Archief Prudhommeaux/Ris*, nr. 877, nsg.
 43. Frits Kool (ed.), *Die Linke gegen die Parteiherrschaft*. Dokumente der Weltrevolution III (Olten-Freiburg 1970) 529-530; Igor Cornelissen, 'Marinus van der Lubbe: proletariër of provocateur?', *Vrij Nederland*, 12 februari 1966; Age van Agen en Bernard Verduin in interview met Piet van den Ende: 'Twee oude kameraden van Van der Lubbe', *Het Parool*, 3 maart 1967; Roegholt, *Ben Sijes*, 54.
 44. *Roodboek*, 26-27, 31.
 45. *De Tribune*, 23 september 1933, in een paginagroot artikel: 'Het Roodboek – een wapen voor Hitler'.
 46. In augustus 1933 was André Prudhommeaux in Amsterdam om materiaal te verzamelen over Marinus en de achtergronden van de Rijksdagbrand. Bij de aanval op Greet van Amstel door stalinistische ordediensten was hij zelf aanwezig. Wanneer Prudhommeaux, terug in Parijs, een brief van Greet ontvangt, waarin zij vertelt over de intimidaties die het Comité Van der Lubbe van de kant van de communisten te verduren heeft, besluit hij dit verhaal met een fragment uit haar brief te publiceren. In *Le Flambeau* (Brest), 5 december 1933 (Circulaire nr. 2 du Comité International Van der Lubbe); ook in *The New Spur* (Ed. Guy A. Aldred, Glasgow), april 1934, nr. 5: 'Amsterdam Flashlights'.
 47. Brief van André Prudhommeaux aan Helmut Rüdiger, 10 november 1959, *Archief Prudhommeaux/Ris*.
 48. Sylvia Pankhurst in *Le Semeur* (Falaise, Calvados), 7 april 1934. Bij gebrek aan het Engelse origineel is deze passage uit het Frans vertaald. Estelle Sylvia Pankhurst (1882-1960) was in het begin van de vorige eeuw een radicaal strijdster voor vrouwenrechten. Zij raakt steeds meer betrokken bij de sociale strijd in het Londense East End. Tijdens de Eerste Wereldoorlog wordt zij herhaaldelijk tot gevangenisstraffen veroordeeld wegens het "aanzetten tot mitterij". In 1917 wordt Sylvia een enthousiast aanhangster van de Russische revolutie. Als communiste blijft zij evenwel in haar publicaties aan radicale standpunten vasthouden, zoals het vormen van arbeidersraden in Engeland. In september 1933 raakt zij betrokken bij het werk van het Internationale Van der Lubbe Comité en publiceert in Engeland over de Rijksdagbrand en Marinus van der Lubbe. Later – in 1935 – zet zij zich in voor de ondersteuning van Ethiopië tegen het fascistische Italië van Mussolini. In 1956 verhuist zij definitief naar Addis Abeba, waar zij in 1960 overlijdt.
 - In het nsg bevindt zich het archief *The E. Sylvia Pankhurst Papers, 1863-1960* met daarin een file over Van der Lubbe en Prudhommeaux (nrs. 91, 284-285).
 49. Paul Barton, 'Marinus van der Lubbe ou le mythe dans l'histoire', *La Révolution prolétarienne* (Parijs), maart 1959. Zie ook Robert M.W. Kempner: *Das Dritte Reich im Kreuzverhör*, 1980, geciteerd in Karasek, *De brandstichter*, 147. Uitvoerig bij Tobias, *Der Reichstagsbrand*, 247-249, 253 e.v.
 50. Karl Bonhoeffer/Jürg Zutt, 'Über den Geisteszustand des Reichstagsbrandstifters Marinus van der Lubbe', *Monatsschrift für Psychiatrie und Neurologie* 89 (1934); in 1962 herdrukt in Tobias, *Der Reichstagsbrand*; Nederlandse vertaling in Schouten, *Marinus van der Lubbe*, 263-295 ('De geestgesteldheid van Marinus van der Lubbe').

51. *Tribune de Genève*, 14 april 1933; herdrukt in *Le Flambeau* (Brest), 5 oktober 1933.
52. De brieven van Marinus werden voor het eerst gepubliceerd in het *Roodboek* (september 1933). Zie ook de door Rinus' broer Frans Peute uitgegeven brochure *De Brieven van Marinus v.d. Lubbe uit de gevangenis te Berlijn* (Dordrecht 1933). Alle tot nu toe bekende brieven van Van der Lubbe zijn afgedrukt in Schouten, *Marinus van der Lubbe*, 155-193.
53. Tobias, *Der Reichstagsbrand*, 417. Van der Lubbe had de nacht voor de brand in het daklozenasiel van Henningsdorf geslapen, een dorpje even buiten Berlijn. Op het eind van het proces komt Dimitrov op de proppen met de theorie dat Marinus daar voor de brand was geronseld. In het asiel had die nacht slechts één andere persoon geslapen, een zekere Franz Watschinski. Dat nu moest, in Dimitrovs ogen, de "onbekende provocateur" zijn geweest, die het "onzichtbare verbond tussen politieke provocatie en politieke idiotie" had gesloten, dat de volgende dag zou culmineren in de Rijksdagbrand.

Na het Rijksdagbrandproces kwam Harry Wilde, die in Duitse emigrantenkringen in Parijs verkeerde, bij Jef Last aanzetten met een 'uitgewerkte' versie van Dimitrovs verhaal. Zo kwam het ook in hun roman *Kruisgang der jeugd* terecht, en daarna nog in een reeks publicaties die Wilde, ook wel Schulze-Wilde genaamd, de wereld in bleef sturen. Als bron zou Wilde steeds een anonieme sa-man opvoeren, die hij in Parijs gesproken had na diens vlucht uit Duitsland, en die sa-man zou het dan weer van Watschinski zelf hebben gehoord. Zie hierboven noot 2; zie ook Schouten, *Marinus van der Lubbe*, 142.

Inmiddels verschenen bij Uitgeverij de Dolle Hond:

- DH1 - De eer en het slijk, een discussie over rituele solidariteit met gevangenen stalinisten
- DH2 - Werken is misdaad, door Herman J. Schuurman
- DH3 - Protest tegen de kapitulaties van 1937, door een 'incontrolado' van de IJzeren Kolonne
- DH4 - Manifest der Communistische Partij, door Karl Marx en Friedrich Engels
- DH5 - Het recht op luiheid, door Paul Lafargue
- DH6 - Fransen, de revolutie is moeilijker dan u denkt, door D.A.F. de Sade
- DH7 - Dialoog tussen een priester en een stervende, door D.A.F. de Sade
- DH8 - De praktische anarchist
- DH9 - Wat elke revolutionair moet weten over repressie, door Victor Serge
- DH10 - George Orwell and the IRD, door John Newsinger
- DH11 - George Orwell en de geheime diensten, door John Newsinger
- DH12 - Fantastische gebeden, door Richard Huelsenbeck
- DH13 - Zelfmoordbureau, door Jacques Rigaut
- DH14 - De Russische revolutie, door Rosa Luxemburg
- DH15 - Kwatrijnen van Omar-I-Chayyam
- DH16 - Over de Wijn en de Hasjesj vergeleken als middelen om de individualiteit te vermenigvuldigen, door Charles Baudelaire
- DH17 - De spektakelmaatschappij, door Guy Debord (uitverkocht)
- DH18 - Marinus van der Lubbe en de Rijksdagbrand, door Nico Jassies
- DH19 - Het grote spel, door Benjamin Péret
- DH20 - Van Gogh, de zelfmoordenaar door de maatschappij, door Antonin Artaud
- DH21 - Direkte Aktie, door Arnold Roller
- DH22 - De lijdensweg van Erich Mühsam, door Kreszentia Mühsam
- DH23 - Bulgaria, a new Spain, The Communist terror in Bulgaria
- DH24 - Handleiding voor het beteugelen van woelingen
- DH25 - De strijd tegen het fascisme begint met de strijd tegen het bolsjewisme, door Otto Rühle